

Univerzita Karlova

Pedagogická fakulta

Katedra občanské výchovy a filozofie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Fenomén scholastiky v učebnicích pro střední školy a v RVP G

The Phenomenon of Scholasticism in the Textbooks for Secondary Schools
and in Curriculum Framework

Bc. Matouš Benda

Vedoucí práce: Mgr. Marek Fapšo, Ph.D.

Studijní program: Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání

Studijní obor: B ZSV-D

Odevzdáním této bakalářské práce na téma Fenomén scholastiky v učebnicích pro střední školy a v RVP G potvrzuji, že jsem ji vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 11. 7. 2024

Matouš Benda

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval Mgr. Marku Fapšovi PhD. za jeho ochotu, vstřícnost a podnětné připomínky při vedení této práce. Díky také patří všem, kteří text přečetli, a všem, kteří mě při tvorbě této práce podporovali.

ABSTRAKT

Předložená práce se zabývá fenoménem scholastiky a snaží se hledat odpovědi na následující otázky: Má z pohledu Rámcových vzdělávacích programů pro gymnázia scholastika své místo v gymnaziální výuce? Shoduje se obraz scholastiky ve středoškolských učebnicích se závěry odborné literatury? Může zapojení scholastiky do výuky naplnit i další cíle vzdělávání, které nejsou přímo součástí vzdělávací oblasti daného programu s názvem Člověk a společnost? Práce provádí analýzu Rámcových vzdělávacích programů pro gymnázia a středoškolských učebnic společenských věd a dějepisu, kterou vzápětí klade do souvislosti s odbornou literaturou v oblasti dějin středověké filosofie a myšlení. Práce dále s ohledem na současnou didaktiku filosofie promýšlí další možnosti využití tématu scholastiky ve výuce. Dospívá pak k závěru, že v ní má scholastika z pohledu Rámcových vzdělávacích programů pro gymnázia své nezpochybnitelné místo. V rámci analýzy učebnic pak konstatuje, že jim nejvíce schází vykreslení scholastiky v její myšlenkové pestrosti. Specifika středověkého myšlenkového světa mohou ve výuce posloužit nejen v oblasti metody a rozvoje kritického myšlení skrze inspiraci středověkými disputacemi a kvestiemi, ale také mohou učit transkulturnímu přístupu, protože pro dnešního člověka je scholastika v mnohém naprosto cizí.

KLÍČOVÁ SLOVA

scholastika, učebnice společenských věd, dějiny filosofie, středověké myšlení, filosofie ve vzdělávání, Rámcový vzdělávací program pro gymnázia

ABSTRACT

This thesis deals with the phenomenon of scholasticism and attempts to find answers to the following questions: does scholasticism have its place in secondary school education according to the Framework Education Programme for Secondary General Education (Grammar Schools)? Does the image of scholasticism in secondary school textbooks coincide with the conclusions of the scholarly literature? Can the inclusion of scholasticism in the curriculum fulfil other educational objectives that are not directly addressed in the educational area of the given Framework entitled Man and Society? The presented thesis conducts an analysis of the Framework Education Programme for Secondary General Education (Grammar Schools) and secondary school textbooks of social sciences and history, and subsequently relates it to the scholarly literature on the history of medieval philosophy and thought. The thesis also reflects on further possibilities of using the theme of scholasticism in teaching, considering the current didactics of philosophy. This thesis concludes that scholasticism has an unquestionable place in the philosophy didactics from the perspective of the Framework Education Programme for Secondary General Education (Grammar Schools). Furthermore, in the context of textbooks analysis, the thesis concludes that the textbooks mainly lack the depiction of scholasticism in its diversity of thought. The peculiarities of the medieval thought world can serve in teaching not only in terms of method and the development of critical thinking through the inspiration from medieval disputations and questions, but can also teach a transcultural approach, since scholasticism is in many ways a completely alien to modern humans.

KEYWORDS

Scholasticism, Social Science Textbooks, History of Philosophy, Medieval Thought, Philosophy in Education, Framework Education Programme for Secondary General Education (Grammar Schools)

Obsah

Úvod	9
1 Didaktika filosofie – Vztah vědního oboru a vyučovacího předmětu	8
2 Co je to scholastika? – Vymezení pojmu.....	11
3 Rámcové vzdělávací programy pro gymnázia	15
3.1 Filosofie a RVP G.....	15
3.2 Scholastika a RVP G.....	19
4 Analýza učebnic a jejich srovnání s odbornou literaturou	22
4.1 Obecný úvod k analýze učebnic	22
4.2 Učebnice občanského a společenskovedního základu.....	24
4.2.1 Společenské vědy pro střední školy. Nakladatelství Didaktis.	24
4.2.2 Občanský a společenskovední základ. Filozofie. Computer Media. Jiří Hejduk.....	29
4.2.3 Občanský a společenskovední základ. Filozofie. Computer Media. Jaromír Schön.	30
4.2.4 Občanský a společenskovední základ. Edika.....	31
4.2.5 Společenské vědy v kostce. Fragment.	33
4.2.6 Základy společenských věd. KEY Publishing.	35
4.2.7 Přehled učiva k maturitě. Společenské vědy. Fortuna.	38
4.2.8 Odmaturuj! ze společenských věd. Didaktis.....	41
4.2.9 Odmaturuj! ze společenských věd: testy. Didaktis.	45
4.2.10 Maturitní otázky - občanský a společenskovední základ. Fragment.	46
4.2.11 Základy společenských věd I.: psychologie, sociologie, filozofie, právo, ekonomie: shrnutí okruhů. Institut vzdělávání Sokrates.....	47
4.2.12 Člověk na cestě k moudrosti: filosofie a etika pro střední školy. Nakladatelství Olomouc.....	49

4.2.13	Shrnutí.....	51
4.3	Učebnice dějepisu	52
4.3.1	Dějepis pro gymnázia a střední školy. 2, Středověk a raný novověk. SPN.	53
4.3.2	Starší dějiny pro střední školy. Didaktis.	53
4.3.3	Dějiny středověku: učebnice dějepisu pro střední školy. Albra.....	54
4.3.4	Dějepis 1: učebnice pro 1. ročník středních škol a gymnázií: v souladu s RVP. Taktik.....	54
4.3.5	Odmaturuj! z dějepisu 1. Didaktis.	55
4.3.6	Shrnutí.....	56
4.4	Komparace pohledu učebnice s pohledem odborné literatury.....	57
5	Závěrečná úvaha – Možnosti scholastiky ve výuce	60
	Závěr	63
	Seznam použitých informačních zdrojů	64
	Literatura.....	64
	Analyzované učebnice	66
	Internetové zdroje	68

Úvod

Kolik andělů se vejde na špičku jehly? Filosofie jako služka teologie, která pouze pomáhá podírat křesťanská dogmata. Dlouhá doba filosofického úpadku mezi antikou a renesancí. Doba temna. Tyto charakteristiky si možná stále někteří spojují s fenoménem středověké filosofie – scholastiky. Při tom již více než jedno století historici filosofie ukazují dosti odlišný obraz scholastiky, ba dokonce přímo protichůdný. Jak ji však vykreslují středoškolské učebnice? Patří vůbec téma scholastiky do gymnaziálního vzdělávání? Na tyto otázky se snaží předložená práce hledat odpovědi.

V úvodní kapitole se práce zabývá samotnou didaktikou filosofie, aby se tak vytyčily základní rysy pohledu na scholastiku v učebnicích a rámcových vzdělávacích programech očima didaktiky a jejich současných důrazů ve výuce filosofie.

Následující kapitola pak vymezuje s použitím základní odborné literatury v oblasti středověké filosofie samotný termín scholastiky, jež je mnohými problematizován, a není tak vůbec snadné předložit jeho jednoduchou definici.

S těmito poznatky postupuje práce dále k vlastním analytickým částem. Ve třetí kapitole uvádí analýzu toho, o jaké body napříč Rámcovým vzdělávacím programem pro gymnázia lze opřít výuku filosofie obecně. A dále potom promýšlí, jaké výukové cíle vytyčené rámcovým vzdělávacím programem lze specificky naplňovat s použitím scholastiky ve výuce. Důraz je přitom kladen nejen na vzdělávací oblast *Člověk a společnost*, ale také na širší cíle gymnaziálního vzdělávání prezentované předně klíčovými kompetencemi a průřezovými tématy.

Následující kapitola tvoří jakési obsahové jádro této práce. Jak o fenoménu scholastiky mluví dvanáct učebnic filosofie či základů společenských věd a pět učebnic dějepisu pro gymnázia a střední školy, je mapováno postupně s pomocí několika vybraných analytických otázek: Jaké autory a témata učebnice jmenují? Jak scholastiku charakterizují? Spojují ji s nějakými aktuálními problémy? Pohledy jednotlivých učebnic jsou bezprostředně uváděny do kontextu s odbornou literaturou. Danou kapitolu uzavírá snaha vystihnout stěžejní (ne)soulady pohledů učebnic s pohledy badatelů.

V závěrečné úvaze práce promýšlí, jaké možnosti v souladu se současnou didaktikou filosofie může přinést zapojení scholastiky do výuky na gymnáziích.

1 Didaktika filosofie – Vztah vědního oboru a vyučovacího předmětu

Dříve, než se tato práce plně ponoří do analýzy učebnic a Rámcového vzdělávacího programu pro gymnázia co se scholastiky týče, bude potřeba se napřed zastavit u samotné filosofie na školách, respektive u oboru, který toto promýšlí, totiž u *didaktiky filosofie*. Pokusím se tedy na začátku stručně pojednat o *didaktice filosofie* a o obecných cílech výuky filosofie na středních školách, konkrétně gymnáziích. Je také potřeba poznamenat, že obor *didaktiky filosofie* se v českém prostředí stále teprve utváří. Dlouhou dobu byla téměř jedinou ucelenější prací kniha Zdeňka Novotného *Jak (se) učit filosofii*,¹ jež však více než samotnou výuku filosofie promýšlí předávání dějin filosofie. Až posledních několik let zde můžeme nalézt alespoň dílčí texty, které se didaktikou filosofie přímo zabývají. Za hlavní z nich považuji dílo didaktičky filosofie z Ústavu filosofie a religionistiky na Filozofické fakultě UK Petry Šebešové, ať už se jedná o její disertační práci² nebo později vydanou antologii textů z německé didaktiky filosofie.³ Dále vznikají texty v prostředí Katedry občanských věd a filozofie na Pedagogické fakultě UK, konkrétně sborník textů s názvem *Kapitoly z didaktiky filosofie, etiky a společenských věd*. Dva z jeho příspěvatelů posléze spolupracovali na vydání *Cvičebnice k rozvoji filosofického myšlení pro střední školy*,⁴ které je opravdu cvičebnicí, která jako taková sice nepromýšlí didaktiku filosofie přímým způsobem, nýbrž pouze nepřímo skrze zvolené texty.

V uvedených textech se často zmiňuje dělení přístupu k výuce filosofie na přístup historický (probírání dějin filosofie) a problémový či tematický, které se někdy oddělují na systematický (tematický) probírající látku po větších celcích a problémový usilující o řešení jednotlivých problémů.⁵ Přičemž zvláště Petra Šebešová považuje za nejlepší právě onen problémový přístup, respektive tzv. problémově orientovanou výuku. Proč tomu tak je? Didaktika filosofie totiž definuje cíl výuky filosofie jako jistý *způsob myšlení, filosofického*

¹ NOVOTNÝ, Zdeněk. *Jak (se) učit filosofii*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2004.

² ŠEBEŠOVÁ, Petra. *Jak učit filosofii na gymnáziích? Příspěvek k didaktice filosofie*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2016.

³ ŠEBEŠOVÁ, Petra. *Proč a jak učit filosofii na středních školách?: Antologie textů z německé didaktiky filosofie*. Online: PDF. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2017.

⁴ TLAPA, Tomáš, SMETANA, Pavel a kol. *Cvičebnice k rozvoji filosofického myšlení pro střední školy*. Praha: Univerzita Karlova - Pedagogická fakulta, 2020.

⁵ NOVOTNÝ, Zdeněk. *Jak (se) učit filosofii*, s. 8.

myšlení a zaujetí *filosofického postoje*.⁶ Ostatní filosofické disciplíny se tak stávají prostředkem k tomuto cíli. Dějiny filosofie tak mohou najít své uplatnění, ale neměly by být cílem samy o sobě.⁷ Právě filosofický způsob myšlení se tak nejlépe rozvíjí skrze problémově orientovanou výuku. Před studenty jsou postaveny nějaké otázky či problémy, které se mají pokusit s pomocí různých metod vyřešit. Často to jsou metody, které jsou také jedním z cílů gymnaziálního vzdělávání: čtenářská gramotnost, schopnost argumentovat, třídít poznatky, posuzovat správnost a relevanci argumentů, diskutovat apod. Jde také o schopnost klást si filosofické otázky a rozvíjet kritické myšlení.⁸

Vzhledem k výše zmíněnému důrazu na rozvoj *způsobu myšlení* je nyní zřejmé, že pokud v oborových didaktikách mluvíme o dvou disciplínách v rámci jednoho oboru a vyučovacího předmětu, totiž o syntaktické struktuře, tj. metodě, a substantivní struktuře, tj. obsahu a faktech,⁹ tak těžiště výuky filosofie bude výrazně vychýlené směrem ke struktuře syntaktické. Tím se dostáváme k otázce vztahu filosofie jakožto (vědního) oboru a výuky filosofie (vyučovacího předmětu). Mám za to, že pokud je jistý *způsob myšlení*, jež stojí v jádru oboru filosofie, cílem výuky filosofie, pak je role oboru naprosto klíčová. Nadto je naprosto legitimním požadavkem, aby se ve školách studenti učili věci fakticky správné, čímž v případě filosofie nemíním pouze faktografickou správnost (ta by spadala ponejvíce právě do oblasti dějin filosofie), ale také onu správnost „syntaktickou“, tedy metodologickou, argumentační apod. Přitom je to právě samotný obor filosofie, který bdí nad tím, aby bylo této správnosti učiněno za dost. V mezích dějin filosofie, v nichž se tato práce z velké části nachází, je potom vazba samotného oboru na didaktiku filosofie, ještě

⁶ TLAPA, Tomáš. Jak vyučovat filosofii na střední škole? In: KUTHAN, Robert, ed., PELCOVÁ, Naděžda, ed. a ZICHA, Zbyněk, ed. *Kapitoly z didaktiky filosofie, etiky a společenských věd*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2018, s. 150; ŠEBEŠOVÁ, Petra. *Proč a jak učit filosofii na středních školách?: Antologie textů z německé didaktiky filosofie*, s. 16; ZICHA, Zbyněk. Na cestě tázání po možnosti středoškolské didaktiky filosofie. In: KUTHAN, Robert, ed., PELCOVÁ, Naděžda, ed. a ZICHA, Zbyněk, ed. *Kapitoly z didaktiky filosofie, etiky a společenských věd*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2018, s. 196–197; NOVOTNÝ, Zdeněk. *Jak (se) učit filosofii*, s. 6.

⁷ TLAPA, Tomáš. Jak vyučovat filosofii na střední škole?, s. 158.

⁸ ŠEBEŠOVÁ, Petra. *Proč a jak učit filosofii na středních školách?: Antologie textů z německé didaktiky filosofie*, s. 16; Užitečná může být tabulka autorkou navržených kompetencí pro výuku filosofie – viz Tamtéž, s. 24–26.

⁹ JANÍK, Tomáš a SLAVÍK, Jan. Vztah obor- vyučovací předmět jako metodologický problém. *Orbis scholae*, 2007, roč. 2, č. 1, s. 59.

specifičtější v tom, že kvalitního kondenzovaného zjednodušení mnohdy složitých témat (didaktické transformace) se musí chopit někdo, jehož znalost tématu je opravdu hluboká.

2 Co je to scholastika? – Vymezení pojmu

Samotná scholastika velmi lpěla na přesné práci s pojmy, proto dříve než přistoupíme k vlastní analýze učebnic a k jejich komparaci s odbornou literaturou, bude třeba si definovat, jak pro účely této práce rozumím samotnému pojmu *scholastika*.¹⁰ Je zajímavé, že obdobně jako u pojmu „středověk“ je i pojem scholastika pro označení středověké filosofie (možná vědy obecně) pojmem novověkým, jež se s jistou mírou negativních konotací vymezuje vůči novověkému, humanistickému pojetí.¹¹

Potíž s definováním scholastiky tkví v tom, že pokud ji přiřkneme nějaké charakteristické rysy, které ji vystihují, pak musí ony rysy být dostatečně svébytné a specifické, aby scholastiku skutečně odlišily od toho, co scholastikou není. Pokud tak za definiční rys přijmeme například sepjetí se středověkými univerzitami, pak z jedné strany mylně vylučujeme autory 11. a 12. století jako je Anselm z Canterbury nebo Pierre Abélard, na druhé straně bychom pak měli zahrnout i všechny pozdější intelektuální směry, které vznikaly v prostředí univerzit. Přes všechna tato úskalí se pokusím o rámcové vymezení termínu *scholastika*.

Termín scholastika bývá často používán jako synonymum pro středověkou filosofii. Zužovat scholastiku na oblast filosofie však není úplně přesné, protože se stejně tak o scholastice mluví v dalších vědách, nejvíce v teologii. Nesmíme tak zapomínat, že na formování středověkých univerzit měly svůj vliv i další vědy, předně medicína a právo. Někteří dokonce mluví o čtyřech rozličných scholastikách: filosofické, právnické, lékařské a teologické, jejichž jednotícím prvkem je společná propedeutika vyučovaná na artistických fakultách.¹² Z toho důvodu by bylo možná přesnější mluvit o scholastice jako o *středověkém intelektuálním proudu*. Tento proud je, jak už samotná etymologie slova *scholastika* napovídá, spojen s prostředím škol.¹³ Ve středověku se jednalo o školy katedrální a později kapitulní, o školy klášterní (interní pro mnichy daného kláštera i externí pro výuku lidí vně

¹⁰ ALESSIO, Franco. Scholastika. In: LE GOFF, Jacques a SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002., s. 664–675.

¹¹ LEINSLE, Ulrich Gottfried. *Úvod do scholastické teologie*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2020, s. 15.

¹² ALESSIO, Franco. Scholastika. In: LE GOFF, Jacques a SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*, s. 666.

¹³ *Schola* – latinsky škola – z řeckého termínu *scholé* (σχολή) znamenající něco jako volný čas.

kláštera) a od 12. století o školy spojené s osobou konkrétního učitele – filosofa.¹⁴ Expanze tohoto typu škol umožnila vznik naprosto nového fenoménu, tak charakteristického pro vrcholný středověk a vrcholnou scholastiku, fenoménu studentských a učitelských korporací – univerzit (*universitas magistrorum et scholarium*).¹⁵ A v posledku nemůžeme scholastiku ani považovat za jednotnou filosofickou školu, neboť se v ní po celou dobu střetává několik protichůdných proudů. Příkladem může být známý spor o univerzálie, nebo střet ve 13. století o recepci aristotelských spisů, nebo rozdílné přístupy dominikánů a františkánů k roli rozumu v duchovních otázkách apod. Pokud tedy můžeme něco považovat za jednotící prvky, pak to bude obecně vzato důraz na autoritu antických autorů, tvorba ve středověké latině a jednotná vědecká metoda postavená na dialektice.

Právě pro oblast scholastické metody je stěžejní důraz na logiku a dialektiku, které jsou schopné skrze diskusi a analýzu objevovat filosofickou pravdu.¹⁶ Základem pro tento způsob práce byla Aristotelova logika a dílo Pierra Abélárda *Sic et non*, jímž počínaje se plně etabloval způsob psaní tzv. kvestií (z latinského *questio* = *otázka*), které mají jasně danou strukturu. Taktéž charakteristické pro intelektuální prostředí scholastiky je analytická tendence častého dělení a členění.¹⁷ Důležitá byla i scholastická práce s různými autory jakožto stěžejními autoritami (Augustin, Platón, Aristoteles, Averroes apod.), což však není pro středověk nic nového, protože podobné principy odkazů na autority jsou známé již v antice.

Jedním ze zásadních zlomů západního myšlení a tedy i jakýmsi formativním prvkem scholastiky je šíření do té doby neznámých Aristotelových spisů. Přibližně do poloviny 11. století byly z Aristotelových spisů v latinském prostředí díky Boëthiovým překladům známé pouze části spisu *Organon* a spis *O vyjadřování*¹⁸ (čemuž se dohromady také říkalo

¹⁴ LEINSLE, Ulrich Gottfried. *Úvod do scholastické teologie*, s. 48.

¹⁵ Srov. LE GOFF, Jacques. *Intelektuálové ve středověku*. Praha: Karolinum, 1999, s. 65–74.

¹⁶ GRACIA, Jorge J. E., ed. a NOONE, Timothy B., ed. *A companion to philosophy in the Middle Ages*. First published in paperback 2006. Malden, Mass.: Blackwell, 2006, s. 55.

¹⁷ LEINSLE, Ulrich Gottfried. *Úvod do scholastické teologie*, s. 53 a 55. Tato tendence se promítá i do kazatelství a vzniku nového typu kázání. Více se tématu věnuje moje bakalářská práce: BENDA, Matouš. *Fenomén vrcholně středověkého kazatelství se zaměřením na dominikánská latinsky psaná kázání ze 13. století*. Bakalářská práce, vedoucí Suchánek, Drahomír. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav světových dějin, 2023.

¹⁸ LIBERA, Alain de. *Filosofie v období středověku: Byzanc, země islámu, židovské obce a latinský Západ*. Druhé, opravené vydání. Praha: OIKOYMENH, 2019, s. 295; FLOSS, Pavel. *Architekti křesťanského středověkého vědění*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 179.

Logica vetus). V návaznosti na dobytí Toleda začali hlavně z popudu clunyjského opata Petra Ctihodného latinští překladatelé zprostředkovávat přístup k dalším Aristotelovým spisům, prvně skrze arabské překlady, později i skrze řecké originály.¹⁹ Postupně tak začínají latinští myslitelé číst i *Analytika*, *Topika*, *O sofistických důkazech* a celý *Organon*. Na počátku 13. století je už znám Aristoteles celý.²⁰ Přes to nelze mluvit o jednotném přijetí Aristotela do filosofického myšlení 13. století. Naopak je pro tuto dobu charakteristický intelektuální boj o jeho místo a štěpení myslitelů na různé proudy od úplný odpůrců, přes částečné zastánce až po jednoznačné a horlivé stoupence. Do těchto diskusí také vstupovala díla arabských myslitelů, Ibn Síny (Avicenny) a Ibn Rušda (Averroa, který je v díle Tomáše Akvinského označován jako *Komentátor*).²¹ Nejednotnost a nejednoznačnost také dokládají zákazy nebo naopak příkazy ke čtení a výuce Aristotela ze strany církevní hierarchie.²²

Mám-li se závěrem pokusit o nějakou dataci, pro jaké období v intencích této práce považuji termín scholastika za relevantní, pak na jedné straně by to byl jistě počátek u „otce scholastiky“ Anselma z Canterbury (1033–1109) s oním motem „*fides quaerens intellectum*“,²³ na straně druhé posledními scholastiky v osobách Jaena Gersona (1363–1429) a Gabriela Biela (1418–1495).²⁴ Postavou, která stojí opravdu na rozhraní středověké a renesanční filosofie je pak Mikuláš Kusánský (1401–1464).²⁵

V návaznosti na snahu o časové vymezení scholastiky je dobré připomenout i některé geografické zákonitosti šíření scholastiky. Jak už bylo řečeno výše, její rozvoj je spojen předně s městským univerzitním prostředím, které zažilo svůj rozmach ve 13. století hlavně v oblastech dnešní Francie, Anglie, Itálie a Španělska. Do Svaté říše římské pronikala tato učenost napřed skrze řádová studia nových žebavých řádů, až od 14. století v rámci zakládaných univerzit. Do konce středověku tak každá univerzita založená v křesťanském světě měla co do činění se scholastikou.

¹⁹ LE GOFF, Jacques. *Intelektuálové ve středověku*, s. 30; LIBERA, Alain de. *Filosofie v období středověku: Byzanc, země islámu, židovské obce a latinský Západ*, s. 295.

²⁰ LIBERA, Alain de. *Filosofie v období středověku: Byzanc, země islámu, židovské obce a latinský Západ*, s. 344–345.

²¹ Tamtéž, s. 343.

²² HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000, s. 162–163.

²³ LIBERA, Alain de. *Filosofie v období středověku: Byzanc, země islámu, židovské obce a latinský Západ*, s. 281; LEINSLE, Ulrich Gottfried. *Úvod do scholastické teologie*, s. 22 a 91.

²⁴ KOBUSCH, Theo. *Filosofie vrcholného a pozdního středověku*. Praha: OIKOYMENH, 2013, s. 659–671.

²⁵ Srov. HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*, s. 287–299.

Výše řečené bylo pokusem o stručnou charakteristiku *scholastiky*, která má stále své místo a relevanci ve filosofii, byť tento pojem bývá poslední dobou mezi historiky filosofie upozadován či více používán jako adjektivum (*scholastický*). Bude však užitečné ještě zmínit některé další příbuzné termíny, jež se v souvislosti se scholastikou v literatuře objevují. Prvně jsou to termíny *druhá scholastika*, kterou se myslí filosoficko-teologická produkce hlavně jezuitských myslitelů v 16. století, jejímž hlavním představitelem je španělský jezuita Francisco Suárez (1548–1617), a tzv. *třetí scholastika*, někdy též zvaná *novoscholastikou*, která si získala své slovo v druhé polovině 19. století v souvislosti hlavně s katolickou církví.²⁶ Důležitá jsou i označení některých filosofických škol v rámci scholastiky. Nejznámější je tzv. *tomismus*, tj. filosofický (popřípadě teologický) směr navazující na dílo Tomáše Akvinského. Tento proud se stal formujícím hlavně pro katolickou teologii. Třetí scholastika se vyznačovala právě silným důrazem na Tomáše Akvinského, proto se také v této souvislosti někdy mluví o *novotomismu*. Ale i významný františkánský filosof, v některých tématech oponent tomismu, Jan Duns Scotus dal vzniknout směru, který je označován jako *scotismus*.²⁷ Právě tento intelektuální proud byl značně zastoupený i na Pražské univerzitě v závěru 14. století.²⁸ S vědomím tohoto rámcového vymezení pojmu *scholastiky* se dále pokusím hledat, jaké místo má filosofie obecně a specificky scholastika v Rámcových vzdělávacích programech pro gymnázia, a posléze analyzovat dané učebnice.

²⁶ FLOSS, Karel. Scholastika. In: *Filosofický slovník*. 2., opr. a rozš. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998, s. 366.

²⁷ FLOSS, Pavel. Duns Scotus Jan. In: *Filosofický slovník*, s. 95–96.

²⁸ Scotovi a českým scotistům věnoval svoji práci prof. Stanislav Sousedík. Viz SOUSEDÍK, Stanislav et al. *Jan Duns Scotus: doctor subtilis a jeho čeští žáci*. Praha: Vyšehrad, 1989.

3 Rámcové vzdělávací programy pro gymnázia

Následující kapitola zaměřuje svoji pozornost na Rámcové vzdělávací programy pro gymnázia (dále jen „RVP G“) a pokouší se v první části identifikovat, jaké místo v rámci gymnaziálního vzdělávání věnují filosofii obecně, v druhé části objasňuje a promýšlí, o jaké body RVP G lze výuku scholastiky opřít.²⁹

3.1 Filosofie a RVP G

Chceme-li hledat filosofii v RVP G, pak zcela intuitivně směřuje náš první pohled do vzdělávací oblasti *Člověk a společnost*. Bylo by však chybou, jak uvidíme níže, omezit se pouze na tuto vzdělávací oblast a nehledat filosofická témata i v jiných částech RVP G, nejvíce mezi klíčovými kompetencemi a průřezovými tématy, ale neměli bychom zapomínat ani na ostatní vzdělávací oblasti.

Gymnaziální výuka filosofie má však nejexplicitnější oporu právě v samostatné části vzdělávacího oboru *Občanský a společenskovědní základ s nadpisem Úvod do filozofie a religionistiky*:

„Očekávané výstupy

žák

- objasní podstatu filozofického tázání, porovná východiska filozofie, mýtu, náboženství, vědy a umění k uchopení skutečnosti a člověka
- rozliší hlavní filozofické směry, uvede jejich klíčové představitele a porovná řešení základních filozofických otázek v jednotlivých etapách vývoje filozofického myšlení
- eticky a věcně správně argumentuje v dialogu a diskusi, uvážlivě a kriticky přistupuje k argumentům druhých lidí, rozpozná nekorektní argumentaci a manipulativní strategie v mezilidské komunikaci
- zhodnotí význam vědeckého poznání, techniky a nových technologií pro praktický život i možná rizika jejich zneužití

²⁹ Na tomto místě se pro zjednodušení omezují na požití značně zkratkovitého sousloví „výuka scholastiky.“ Rozmanité možnosti, jak lze s tematikou scholastiky nebo se scholastickou tematikou ve výuce pracovat, jsou předmětem samostatného rozboru.

- posuzuje lidské jednání z hlediska etických norem a svědomí jednotlivce, objasní dějinnou proměnlivost základních etických pojmů a norem
- rozlišuje významné náboženské systémy, identifikuje projevy náboženské a jiné nesnášenlivosti a rozezná projevy sektářského myšlení

Učivo

- **podstata filozofie** – základní filozofické otázky, vztah filozofie k mýtu, náboženství, vědě a umění
- **filozofie v dějinách** – klíčové etapy a směry filozofického myšlení
- **víra v lidském životě** – podoby víry, znaky náboženské víry; náboženské systémy, církve; sekty³⁰

Z předloženého úryvku RVP G vyplývá, že je kladen důraz na filosofické tázání a schopnost zařazení jeho specifík s ohledem na ostatní způsoby uvažování o světu a člověku (umění, náboženství, věda...). Další oblastí je zaměření na základní přehled o filosofických směrech v dějinách včetně jejich hlavních osobností a stejně důležitá je též schopnost vést korektní a věcnou argumentaci v rámci diskuse. Největší prostor je však věnován oblasti etické, která má v žácích upevňovat a rozvíjet jejich hodnoty a postoje.

Při pohledu očima didaktiky filosofie na RVP G je třeba hledat témata bytostně spojená s filosofií i mimo citovanou oblast. Ostatně celá vzdělávací oblast *Člověk a společnost* je charakterizována snahou učit žáky zpracovávat poznatky v „širším myšlenkovém systému.“³¹ Tento širší pohled s přesahem do filosofie je tak žádoucí uplatit v tematice lidských práv, svobody a demokracie, vždyť to byli právě filosofové, kteří stáli u zrodu těchto principů. V oboru dějepis je přímo zmíněna filosofie v souvislosti s novověkým myšlením. Téma osvícenství je s filosofií již z povahy věci úzce spojeno.³² Stejně tak můžeme spatřovat prostor pro filosofii v oblasti literárního vzdělávání, neboť právě texty jsou jedním z hlavních komunikačních prostředků filosofie a mnozí myslitelé komponovali i umělecky, literárně, hodnotná díla. Propojení těchto oborů je oboustranně přínosné, protože jednak schopnost proniknout literárními strategiemi umožňuje lépe

³⁰ *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*. Online. Praha: MŠMT, 2021, s. 42–43.

³¹ *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*, s. 39.

³² *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*, s. 44.

uchopit autorovu myšlenku, jednak znalost autorova filosofického myšlení pomáhá pochopit výjimečnost jeho uměleckého sdělení.

Ve své podstatě ještě důležitější součástí RVP G, než jsou vzdělávací oblasti a obory, tvoří tzv. *klíčové kompetence*. Jedná se o základní soubor znalostí, dovedností a postojů, které považujeme za jakousi základní a stěžejní výbavu do života gymnaziálního absolventa. Jmenovitě se jedná o kompetenci k učení, kompetenci k řešení problémů, kompetenci komunikativní, kompetenci sociální a personální, kompetenci občanskou, kompetenci k podnikavosti a kompetenci digitální.³³ Navazují tak na téměř shodné klíčové kompetence v Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání (RVP ZV).³⁴ Prostor pro filosofii je předně v těch oblastech, které se týkají formování osobních hodnot a postojů, řešení etických otázek a morálních problémů, dále v oblasti kritického myšlení, kladení otázek, hledání argumentace a schopnosti srozumitelné komunikace, ale také v tématech týkajících se kulturních schémat myšlení (postojů, hodnot, etických systémů) a vzájemné tolerance k odlišným schématům myšlení, ať už na úrovni jedince či různých skupin (etnických, náboženských apod.).

Vzhledem k tomu, že zařazování tzv. *průřezových témat* do výuky je dle RVP G povinností,³⁵ byť není stanoveno v jakém předmětu, a je tak v gesci školy, kam témata zařadí (speciální předmět, rozdělení do existujících předmětů, projektová výuka apod.), je potřeba i jim věnovat pozornost i z hlediska didaktiky filosofie. V současné době je pro gymnázia určeno následujících pět průřezových témat, která mají v různé míře přispět „k rozvoji osobnosti žáka jak v oblasti postojů a hodnot, tak v oblasti vědomostí, dovedností a schopností.“³⁶

- „Osobnostní a sociální výchova;
- Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech;
- Multikulturní výchova;
- Environmentální výchova;

³³ *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*, s. 8.

³⁴ *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Online. Praha: MŠMT, 2023. 164 s.; V rámci předložené revize RVP ZV se s klíčovými kompetencemi v podobném složení také počítá. Viz Národní pedagogický institut. Revize rámcových vzdělávacích programů. Online. Dostupné z: <https://prohlednout.rvp.cz/zakladni-vzdelavani/klicove-kompetence>. [Citováno 2024-06-19].

³⁵ *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*, s. 70.

³⁶ *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*, s. 70.

- Mediální výchova.³⁷

Tato průřezová témata mají definované základní výstupy a dále možné tematické celky. V osobnostní a sociální výchově má beze sporu nejbližší filosofii tematická oblast „morálka všedního dne“ obsahující hodnotové ukotvení žáka a zahrnující etická témata týkající se jak každodenního rozhodování, tak širších společenských a životních rozhodování a dilemat. Výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech má zákonitě blízko filosofii už kvůli samotnému slovu „myšlení.“ Jedná se mimo jiné o znalost dějin evropského myšlení a schopnost jej kriticky zhodnotit a zaujmout k němu postoj ať už přijetí, nebo odmítnutí. Zároveň je v tomto tématu obsažena schopnost vidět problémy v širší perspektivě, nahlížet je se všemi jejich konotacemi a umět je tak zařazovat jako dílky do větších celků. V tomto průřezovém tématu a ještě více v multikulturní výchově vysvítají témata respektu, tolerance, přijetí jinakosti, ale i schopnosti nahlížet jiné myšlenkové světy v jejich originalitě.³⁸

Výše uvedené je snahou o základní obecný pohled na možnosti didaktiky filosofie v RVP G. Je však důležité opět připomenout, že se jedná o **rámcové** vzdělávací programy, které dávají do značné míry svobodu konkrétním školám a pedagogům v jejich svébytné realizaci. Je tak dost možné, že klasicky orientované gymnázium bude rozvíjet filosofii třeba s ohledem na antickou vzdělanost a klasické jazyky, na druhé straně přírodovědně zaměřené gymnázium může například klást důraz právě na ty filosofy, kteří propojovali své filosofické tázání se zkušeností s přírodními vědami.

Didaktička filosofie Petra Šebešová z Ústavu filosofie a religionistiky na FF UK ve své práci o didaktice filosofie s názvem *Proč a jak učit filosofii na středních školách?: Antologie textů z německé didaktiky filosofie*,³⁹ která je v současné době jednou z nejmodernějších českých prací promýšlejících výuku filosofie, zmiňuje na základě staršího díla Zdeňka Nováka tři možné přístupy k výuce filosofie: historický, tematický

³⁷ *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*, s. 70.

³⁸ *Srov. Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*, s. 70–85.

³⁹ ŠEBEŠOVÁ, Petra. *Proč a jak učit filosofii na středních školách?: Antologie textů z německé didaktiky filosofie*.

a problémový,⁴⁰ přičemž sama se kloní k *problémově zaměřené výuce*,⁴¹ k čemuž se ještě vrátíme později. Nicméně právě toto schematické dělení nám může pomoci při shrnutí, které části RVP G se jakým způsobem týkají filosofie. Historický přístup k filosofii nejvíce poslouží u dějin filosofie, v dějepise, v literatuře a případně dějinách vědy. Tematický přístup se týká etiky, náboženství, mýtu. Problémový přístup pak má nejbližší ke kritickému myšlení, řešení problémových situací a schopnosti argumentovat.

3.2 Scholastika a RVP G

Přejdeme nyní k otázce, nakolik a o co přesně lze v rámci RVP G opřít výuku scholastiky. Hned na začátku je třeba přiznat, že samotný termín scholastika nebo středověká filosofie se v programu explicitně neobjevuje. Je tak možné, že někteří didaktici filosofie by byli na tomto základě schopni obhajovat takovou gymnaziální výuku filosofie, která by scholastiku vůbec neobsahovala. Jsem však toho názoru, že pokud je cílem, aby žák rozlišil hlavní filozofické směry, uvedl jejich klíčové představitele a porovnal řešení základních filozofických otázek v jednotlivých etapách vývoje filozofického myšlení,⁴² pak není dobře možné přeskóčit několik století vývoje západního myšlení. Scholastika má své pevné místo v dějinách filosofie, které jsou ostatně v programu explicitně zmíněné jakožto jeden z obsahů učiva.

V posledních letech se v pedagogice stupňuje důraz na mezioborové vazby a multidisciplinaritu. Vzdělávací oblast *Člověk a společnost* obsahující obory (předměty) *Dějepis*, *Občanský a společenskovědní základ* a do jisté míry i *Geografii*, přímo vybízí k vzájemnému propojování výuky v humanitních předmětech. Pokud je tedy jedním z navržených obsahů učiva dějepisu středověká vzdělanost, pak opravdu není myslitelné, aby se gymnaziální žáci minuli s tématem scholastiky.

Otázkou však zůstává, jak moc a hlavně jakým způsobem mají žáci přijít do kontaktu se scholastikou. Tím se otevírá velké téma didaktiky filosofie, které má potenciál přerůst rámeček této práce, přes to se však pokusím dílem v této kapitole, dílem v závěrečné úvaze

⁴⁰ NOVOTNÝ, Zdeněk. *Jak (se) učit filosofii*, s. 8. Citováno dle: ŠEBEŠOVÁ, Petra. *Proč a jak učit filosofii na středních školách?: Antologie textů z německé didaktiky filosofie*, s. 10.

⁴¹ ŠEBEŠOVÁ, Petra. *Proč a jak učit filosofii na středních školách?: Antologie textů z německé didaktiky filosofie*, s. 33.

⁴² *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*, s. 42.

zmínit alespoň základní směry odpovědi na tuto otázku. Pokud se učitel, do jehož předmětu výuka filosofie spadá, drží v mantinelech vymezených RVP, ŠVP a tematickým plánem, pak je samozřejmě naprosto legitimní, když každý pedagog klade ve svých hodinách trochu jiné důrazy a rozvíjí obecné kompetence na jiných konkrétních tématech.

Jednou z klíčových charakteristik scholastiky, jak již bylo řečeno, je její důraz na dialektiku (logickou, racionální metodu). Metoda, která formou univerzitních disputací a psaní tzv. vlastně vedla středověké učence k rozličnému kladení otázek, se slovy moderní didaktiky blížila *problémově orientované výuce*. Proniknutí do tohoto myšlenkového milieu tak může otevřít různé možnosti nejen na poli dialektiky a argumentačních schopností, jež jsou nedílnou součástí klíčových kompetencí, ale také v oblasti promýšlení mezi rozumem. Vždyť právě ona tomistická důvěra v rozum a jeho slučitelnost s vírou je specifickým fenoménem na poli dějin filosofie. Dále to může být obecně promýšlení vztahu filosofie a náboženství, jež je pro scholastiku velmi specifické.

Konečně, zdá se mi, výuka scholastiky se nachází v jisté specifické tenzi. Na jednu stranu jsme si vědomi toho, že filosofický směr, který byl úzce spjatý se západním civilizačním okruhem v dobách, kdy se západní kultura opět vracela na výši dějinného vývoje,⁴³ je do jisté míry „kořenem“ naší kultury,⁴⁴ který bychom proto měli patřičně znát. Na druhé straně je však pro člověka 21. století středověký myšlenkový svět, nejen kvůli úzkému sepjetí s křesťanským rámcem, naprosto cizí. Možná by tak bylo z didaktických důvodů snazší se oprostít od onoho intelektuálního tlaku „kořen naší civilizace“ a bylo by vhodnější přistoupit ke scholastice alespoň v prvním sledu jako k něčemu cizímu, nesamozřejmému.⁴⁵ Ostatně možná by tento přístup mohl v žácích posílit další důležitou kompetenci⁴⁶ – toleranci k jiným myšlenkovým světům. Tento přístup ostatně nemusíme

⁴³ V historii je samozřejmě komplikované pracovat s výší a vyspělostí civilizace, nicméně v obecné rovině můžeme konstatovat, že období tzv. vrcholného středověku (11.–13. století) je spojeno s významným kulturním i populačním rozvojem latinské Evropy, který je dokládán, ale i akcelerován například křížovými výpravami do Levanty. Srov. FLOSS, Pavel. *Architekti křesťanského středověkého vědění*, s. 149–153; BROOKE, Christopher. *Evropa středověku v letech 962-1154*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2006, s. 22–23; K socioekonomickým důvodům křížových výprav viz MAYER, Hans Eberhard. *Dějiny křížových výprav*. Praha: Argo, 2013, s. 37.

⁴⁴ Myšleno v širším slova smyslu než pouze umění.

⁴⁵ Na tuto myšlenku mě přivedl při jedné zkoušce historik z FF UK doc. Jakub Rákosník.

⁴⁶ Nejvíce je přítomná v průřezovém tématu *Multikulturní výchova; Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*, s. 77–79.

zužovat na scholastiku, ale naopak jej můžeme aplikovat na celou středověkou společnost, která je pro dnešního člověka v mnoha ohledech naprosto cizí.⁴⁷ Důležité však je onu nesamozřejmost a jinakost chápat ve zmiňovaném širším rámci. Nakonec tak dospějeme k tomu, že pokud komplexněji uchopíme středověké myšlení, tak opět nalezneme jeho patřičné místo ve vývoji západní civilizace, místo, které reflektuje nakolik je a nakolik není tento intelektuální směr „kořenem naší civilizace.“

⁴⁷ Tohoto přístupu se jistým způsobem také dotýká prof. Tomáš Petráček ve své knize: PETRÁČEK, Tomáš. *Člověk, hodnoty a dynamika středověké společnosti: antropologické koncepty středověku v transkulturní perspektivě*. Ostrava: Moravapress, 2014.

4 Analýza učebnic a jejich srovnání s odbornou literaturou

4.1 Obecný úvod k analýze učebnic

V pedagogice existují práce a postupy, které se věnují hodnocení učebnic.⁴⁸ Pověštinou mají za cíl zhodnotit danou učebnici jako celek a posoudit její silné a slabé stránky v několika různých ohledech: oborová správnost, didaktická transformace, přehlednost a struktura, dostupnost, textová srozumitelnost, shoda s kurikulárními dokumenty, motivační složka aj.⁴⁹ V předložené práci však nejde o tento typ celkového zhodnocení učebnice, nýbrž jde o specifickou analýzu přístupu učebnic k vybranému tématu – scholastice. Analýza neprobíhá formou experimentu či dotazníkového šetření, ale zaměřuje se na oborové a didaktické hodnocení.⁵⁰ V následující části budou tedy probírány jednotlivé učebnice vzdělávacích oblastí *Občanský a společenskovední základ* a *Dějepis*, přičemž první z nich je stěžejní pro samotný pohled didaktiky filosofie, ke druhé pak bude přihlédnuto spíše z hlediska otázky zasazení fenoménu scholastiky do širšího rámce středověké společnosti a středověkého myšlení. Analýze poslouží následující otázky:

- Zmiňují učebnice scholastiku? Jak ji vymezují v rámci středověké filosofie?
- Jak scholastiku charakterizují?
- Jaké zmiňují autory a s jakými tématy je spojují?
- Jaká témata – filosofické problémy zmiňují?
- Přistupuje učebnice k výkladu filosofie chronologicky nebo tematicky?
- Lze říci, jestli se dívají na scholastiku pozitivně nebo negativně?
- Nahlíží učebnice na scholastiku jako na něco ukončeného, co dnešnímu člověku nemůže nic dát, nebo otevírají současné otázky, na které scholastika může dát odpověď?

⁴⁸ Např.: MAŇÁK, Josef, ed. a KNECHT, Petr, ed. *Hodnocení učebnic*. Brno: Paido, 2007; PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýza edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998.

⁴⁹ MAŇÁK, Josef, ed. a KNECHT, Petr, ed. *Hodnocení učebnic*, s. 31–39.

⁵⁰ Srov. BENEŠ, Zdeněk a kol. *Sondy a analýzy: učebnice dějepisu - teorie a multikulturní aspekty edukačního média*. Praha: ÚIV – divize nakladatelství Tauris, 2008, s. 18–19.

Součástí analýzy je komparace jejich pohledů s odbornou literaturou. Děje se tak logicky provázaně. Přes to se nakonec pokusím na analýzu podívat ještě jednou a to spíše z pohledu odborné literatury, k čemuž poslouží následující otázky:

- Shoduje se obraz scholastiky ve středoškolských učebnicích společenských věd s přístupem současné vědy?
- Na co klade odborná literatura největší důraz v charakterizování scholastiky?
- Je nějaký zásadní obsahový nesoulad mezi odbornou literaturou a učebnicemi?
- Dívají se badatelé na scholastiku pozitivně nebo negativně? – Lze vůbec takto otázku položit?
- Nahlíží badatelé na scholastiku jako na něco ukončeného, co dnešnímu člověku nemůže nic dát, nebo otevírají současné otázky, na které scholastika může dát odpověď?

Ještě před samotnou analýzou je třeba upozornit na některé terminologické obtíže. První poznámka se týká osobních jmen zmiňovaných filosofů. Jejich jména se v odborné literatuře uvádějí v různých podobách: český ekvivalent, latinský ekvivalent nebo původní verze v tom lidovém jazyce, který byl pro učence mateřtinou. Tato pestrost se promítá i do učebnic a každá z nich volí jiný přístup (někdy žel žádný nevolí a je v tomto ohledu nesourodá). Stejná nejednota se také týká pravopisu slova Bůh, kdy ve stejných souvislostech některé učebnice uvádí termín s malým počátečním písmenem, jiné zase s velkým. V následující části práce budu používat takové varianty, které se nachází v té či oné učebnici. Zdánlivá nejednotnost tohoto textu je tak záměrem.

Pokud je někde řeč o „racionalismu“ v souvislosti se středověkou filosofií, je třeba zdůraznit, že tím není míněn onen novověký racionalismus (Descartův) stojící proti novověkému empirismu. Například Tomáš Akvinský je považován za středověkého racionalistu par excellence, ač navazoval na ono peripatetické „nic není v rozumu, co by předtím nebylo ve smyslech.“ Ve scholastickém kontextu se jedná o příklon k rozumu i v otázkách víry, protikladem by tak mohl být například mysticismus.⁵¹

⁵¹ Srov. VALENTA, Lubomír. Racionalismus. In: *Filosofický slovník*, s. 341.

4.2 Učebnice občanského a společenskovedního základu

4.2.1 Společenské vědy pro střední školy. Nakladatelství Didaktis.

Čtyřdílná série učebnic *Společenské vědy pro střední školy* z produkce brněnského nakladatelství Didaktis má některá svá specifika. Prvně je třeba zmínit, že učebnice není rozdělená do jednotlivých dílů striktně dle vědních oborů, nýbrž je členěna tematicky. U jednotlivých tematických okruhů lze identifikovat, ke které společenskovední disciplíně se váží, ale hranice, jak tomu u společenských věd bývá, nejsou nikterak ostré. Rozdělení tematických celků do jednotlivých dílů je tedy následující:

První díl obsahuje: Poznání skutečnosti, Člověk a jeho vývoj, Člověk jako individualita, Život mezi druhými.⁵²

Druhý díl obsahuje: Složitá společnost, Měníci se společnost, Stát a demokracie, Politika a my, Společnost a stát v dějinách myšlení.⁵³

Třetí díl obsahuje: Základy práva, Soukromé právo, Veřejné právo, Ekonomický život společnosti, Stát a ekonomika, Ekonomika a my.⁵⁴

Čtvrtý díl obsahuje: Mezinárodní vztahy a jejich aktéři, Evropská integrace a Evropská unie, Současná mezinárodní situace, Náboženství a náš život, Ontologie, Epistemologie, Etika.⁵⁵

Autoři přikládají následující tabulku procent zastoupení jednotlivých společenskovedních disciplín v dílech učebnice:⁵⁶

Díl	Psychologie	Sociální psychologie a sociologie	Politologie	Právo	Ekonomie	Mezinárodní vztahy	Filozofie a etika	Mediální studia	Religionistika
1.	100 %	30 %					20 %	60 %	
2.		60 %	90 %	10 %			20 %	15 %	
3.			10 %	80 %	100 %		10 %	15 %	
4.		10 %		10 %		100 %	50 %	10 %	100 %

⁵² DENGLEROVÁ, Denisa et al. *Společenské vědy pro 1. ročník středních škol*. Brno: Didaktis, 2009. s. 5.

⁵³ DUFEK, Pavel et al. *Společenské vědy pro střední školy. 2. díl*. Brno: Didaktis, 2010, s. 5.

⁵⁴ HORECKÝ, Jan et al. *Společenské vědy pro střední školy. 3. díl*. Brno: Didaktis, 2011, s. 5.

⁵⁵ BRÁZDA, Radim et al. *Společenské vědy pro střední školy. 4. díl*. Vyd. 1. – dotisk. Brno: Didaktis, 2014, s. 5.

⁵⁶ Následující tabulka je součástí zadní obálky učebnice: BRÁZDA, Radim et al. *Společenské vědy pro střední školy. 4. díl*, 2014.

Z výše uvedeného je tedy patrné, že tato sada učebnic zvolila tematický přístup i k výuce filosofie. Zařazení do historického rámce nalezneme v jednotlivých lekcích ve formě malých „boxů“ s dějinným vývojem daného tématu. Část učebnice, kterou bychom mohli nazvat dějinami filosofie, v této řadě nenalezneme. Nejvíce se způsobům dějinně-filosofického výkladu blíží téma druhého dílu *Společnost a stát v dějinách myšlení*,⁵⁷ což je také jediné místo výskytu samotného termínu *scholastika*.⁵⁸ Malý rámeček s vysvětlením termínu je v zásadě korektní: „**Scholastika** (z lat. *schola* – škola, *scholasticus* – učitel, žák) je obecný termín pro vrcholnou fázi středověké filozofie a teologie, snažící se racionalizovat pravdy křesťanské věrouky. Výraz konkrétně označuje jak metodu středověkého bádání, tak i způsob vyučování na středověkých školách.“⁵⁹

Ve čtvrtém díle je uvedena následující charakteristika středověkého filosofického tázání: „V období středověku bylo úkolem filozofie poskytovat argumenty pro náboženská dogmata.“⁶⁰ Je samozřejmě velmi obtížné pregnantně vystihnout něco tak komplikovaného, jako byla středověká filosofie v jedné větě, nicméně předložená definice, dle mého soudu, vytváří dojem, že bylo potřeba někoho přesvědčovat o víře, a proto středověký filosofický systém pouze produkoval argumenty ve prospěch víry. Takovýto obraz by však byl v mnohém zavádějící. Prvně nešlo o to přesvědčování, neboť středověká společnost byla ve vrcholném středověku již plně christianizována. Spíše se jednalo v duchu myšlení „otce scholastiky“ Anselma z Canterbury o rozjímání rozumových důvodů víry.⁶¹ Vlastně to byl opačný směr, než který bychom možná dnes čekali: primární je rozumové tázání, a pokud je víra vyhodnocena jako dostatečně kompatibilní s rozumovým chápáním světa, pak až je prostor pro víru. Ve středověku to bylo patrně naopak. Víra byla primární a stěžejní (v podstatě daným východiskem) a až v druhém kroku vznikla potřeba ji harmonizovat s rozumem. Tím se dostáváme k dalšímu problematickému bodu citované definice. Středověká filosofie totiž nebyla jednotná. Filosofie, její vymezení a její úloha je v 11. století

⁵⁷ DUFEK, Pavel et al. *Společenské vědy pro střední školy. 2. díl*, s. 77–83.

⁵⁸ Tamtéž, s. 79.

⁵⁹ Tamtéž, s. 79.

⁶⁰ BRÁZDA, Radim et al. *Společenské vědy pro střední školy. 4. díl*, s. 56.

⁶¹ FLOSS, Pavel. *Architekti křesťanského středověkého vědění*, s. 104.

jiná než ve 13. století. Vnímání filosofie u zastánců dvojí pravdy je jiné než u stoupců směrů, které se snažili o harmonizaci víry a rozumu.

Přejděme nyní k otázce, jaké autory učebnice zmiňuje a do jakých souvislostí zmínku o nich klade. Jediný scholastický filosofem, který se objevuje ve všech čtyřech dílech této řady, je Tomáš Akvinský. V prvním díle je mu věnován prostor v souvislosti s filosofií a poznáním, a tudíž je zmíněn i středověký specifický vztah poznání a víry.⁶² V následné lekci, která téma rozšiřuje, je citována jeho definice pravdy jakožto „shody věci a rozumu.“⁶³ V druhém díle je zmiňován v souvislosti se středověkou teorií společnosti,⁶⁴ ve třetím díle pak v souvislosti se vztahem pozitivního a přirozeného práva.⁶⁵ Největší prostor je mu věnován v souvislosti s ontologií, kde je spolu se svým učitelem Albertem Velikým označen za umírněného realistu, co se sporu o univerzálie týče. V tomto sporu jsou také jmenováni následující myslitelé: Vilém z Champeaux, Roscellinus a Petr Abélard.⁶⁶ Tomáši Akvinskému je však věnován prostor i v problematice etických směrů.⁶⁷

Františkánský scholastický filosof Jan Duns Scotus je zmíněn pro svůj rozdílný přístup k metafyzice, kdy na rozdíl od tomistů *nepokládal za jsoucí všechno to, co je, ale všechno to, co je logicky nerozporné.*⁶⁸ Je však zajímavé, že už v učebnici není zmíněn v souvislosti se svým *primátem vůle před intelektem*, což bylo značné odklonění od tomistické racionalistické tradice.⁶⁹

V lekci *Jaké jsou zdroje znalosti?* figuruje také Anselm z Canterbury se svým ontologickým důkazem Boží existence jakožto příklad racionalistického filosofa.⁷⁰ Williama Occama pak učebnice uvádí jako myslitele, který dal název *occamově břitvě.*⁷¹ Není však více rozveden jeho nominalismus a vliv jeho díla na další vývoj evropského myšlení.

⁶² DENGLEROVÁ, Denisa et al. *Společenské vědy pro 1. ročník středních škol*, s. 21.

⁶³ Tamtéž, s. 23.

⁶⁴ DUFEK, Pavel et al. *Společenské vědy pro střední školy. 2. díl*, s. 79.

⁶⁵ HORECKÝ, Jan et al. *Společenské vědy pro střední školy. 3. díl*, s. 12.

⁶⁶ BRÁZDA, Radim et al. *Společenské vědy pro střední školy. 4. díl*, s. 59.

⁶⁷ Tamtéž, s. 84–85.

⁶⁸ Tamtéž, s. 58; FLOSS, Pavel. *Architekti křesťanského středověkého vědění*, s. 311–315.

⁶⁹ HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*, s. 248.

⁷⁰ BRÁZDA, Radim et al. *Společenské vědy pro střední školy. 4. díl*, s. 72.

⁷¹ Tamtéž, s. 74.

Alespoň krátkou zmínkou se tady objevují scholastičtí myslitelé v této řadě učebnic v souvislosti s následujícími tématy: filosofické tázání, ontologie, spor o univerzálie, vědecká metoda (occamova břitva), etika, přirozené právo, dějiny společenských teorií.

Učebnice tedy z hlediska didaktiky filosofie volí jednoznačně přístup tematický. Problémový přístup je zastoupen jen náznakem ve formě úvodních otázek do jednotlivých lekcí, nebo naopak rozšiřujícími dilematy k diskusi, např.:

„Můžeme snad uvažovat i o věcech mimo zkušenost, například o Bohu?

Immanuel Kant říká, že o nich sice uvažovat lze (dokonce si nemůžeme pomoci, aby za zkušenost naše myšlení neustále nemířilo), ale žádné poznání z toho nikdy vzejít nemůže.

Tomáš Akvinský nebo **Aristoteles** za zkušenost jdou, když soudí, že jelikož vše má svou příčinu, bude mít příčinu i svět jako celek. Tuto příčinu pak **Tomáš Akvinský** nazývá *Bohem* a **Aristoteles** *prvním hybatelem*.⁷²

Tedy i samotná témata rozvíjená scholastikou, jsou zařazena mezi relevantní filosofické otázky a po bok dalších filosofických směrů, což jistě může přispět k vnímání, že má scholastika co říct i dnešnímu filosofickému tázání. Nicméně tento přístup znemožňuje předložit a uchopit středověkou filosofii jako celek (byť rozmanitý) v jeho specifických dobových souvislostech, pohled je zkrátka velmi skrovný a fragmentalizovaný. V učebnici tak chybí obsírnější snaha definovat přínosy středověké filosofie pro vývoj západního myšlení, čímž se trochu vytrácí ono propojování v rámci občanského a společenskovedního základu. Na straně druhé je to vyváženo výše zmíněnými tematickými souvislostmi. Stejně tak v učebnici chybí větší představení scholastické metody, která je vlastně důležitějším rysem, než konkrétní směr odpovědí na filosofické otázky. Drobná zmínka o Abélardově spisu *Sic et non* jakožto základu žánru sum o metodě v podstatě nic nevypovídá.⁷³ Učebnice také zjednodušuje souvislost Abélardovy metody se vznikem sum, protože opomíjí vliv středověké touhy systematizovat a **sumarizovat**.⁷⁴

⁷² BRÁZDA, Radim et al. *Společenské vědy pro střední školy. 4. díl*, s. 72.

⁷³ Tamtéž, s. 59.

⁷⁴ K tematice žánru středověkých sum viz LIBERA, Alain de. *Filosofie v období středověku: Byzanc, země islámu, židovské obce a latinský Západ*, s. 325–328; Proti tomu FLOSS, Pavel. *Architekti křesťanského středověkého vědění*, s. 163.

Za drobnou a dílčí nedokonalost považují nekonzistentnost čtvrtého dílu učebnice v překladu jmen filosofů: Petr Abélard a William Occam, bylo by vhodnější buďto používat shodně české ekvivalenty (Petr, Vilém) nebo se držet jmenných verzí těch národních jazyků, z jejichž prostředí autoři pocházeli (Pierre a William). Další možností by bylo používat jejich latinské ekvivalenty, ale tato varianta se nezdá pro gymnaziální a středoškolské učebnice opodstatněnou.

Učebnice se snaží dobře aplikovat středověký spor o univerzálie do aktuálních společenských dilemat (zda společenské jevy existují samy o sobě nebo je jejich existence čistě závislá na vědeckém pojmenování).⁷⁵ Nicméně je poněkud nešťastné mluvit o realismu v souvislosti s politologií a sociologií, a při tom nevysvětlit, že moderní používání pojmu *realismus* má shodu se středověkým realismem víceméně pouze v názvu.

V druhém díle učebnice v lekci nazvané *Křesťanství a středověká koncepce společnosti*,⁷⁶ jež je na jakémsi okraji filosofie, je kladen přespřílišný důraz na teorii *trojího lidu*, která je v lecčems problematická (v průběhu raného středověku se teprve formovala, při sporech o investituru bylo důležitější dělení na dvojí lid, totiž kleriky a laiky, po etablování koncepce trojího lidu se již značně rozmohla města a skupina inteligence, jichž existence opět tyto hranice problematizovala).⁷⁷ Zároveň lekce zmiňující názor Tomáše Akvinského na společnost, by neměla opomíjet ústřední Tomášův termín *bonum commune*.⁷⁸ Ten však v učebnici nefiguruje.

Může se zdát, že se jedná o analýzu se snahou, najít v učebnici za každou cenu nesrovnalosti. Ale věčná oborová přesnost je také nutným a legitimním nárokem na středoškolské učebnice.⁷⁹ Poskládáme-li tak všechny kusé, v některých případech ne zcela přesné, zmínky o scholastice, jež v žácích vytvářejí celkový obraz o středověkém myšlení, lze konstatovat, že tato řada učebnic nevytváří příliš pozitivní obraz scholastiky ani nepředkládá středověké myšlení v jeho širších souvislostech. Na druhé straně se řada snaží

⁷⁵ BRÁZDA, Radim et al. *Společenské vědy pro střední školy. 4. díl*, s. 59.

⁷⁶ DUFEK, Pavel et al. *Společenské vědy pro střední školy. 2. díl*, s. 79.

⁷⁷ Srov. IOGNA-PRAT, Dominique. Řád a stavy. In: LE GOFF, Jacques a SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*, s. 599–610.

⁷⁸ FLOSS, Pavel. *Architekti křesťanského středověkého vědění*, s. 259–260.

⁷⁹ BENEŠ, Zdeněk a kol. *Sondy a analýzy: učebnice dějepisu - teorie a multikulturní aspekty edukačního média*, s. 18.

o kladení otázek a neizoluje scholastiku od jiných filosofických škol (ani od ostatních vědních disciplín).

4.2.2 Občanský a společenskovědní základ. Filozofie. Computer Media. Jiří Hejduk.

Další učebnice předložená k analýze pochází od nakladatelství Computer Media, které na rozdíl od řady nakladatelství Didaktis jednotlivé díly učebnice člení dle vědních oborů v rámci společenských věd (politologie a člověk v mezinárodním prostředí, právo, psychologie, sociologie a média, ekonomie, filosofie, náboženství). Filosofii je tedy v této řadě věnován samostatný díl. Přičemž první vydání z let 2010–2011 sepsal Jiří Hejduk,⁸⁰ druhé zcela přepracované pak v roce 2019 vydal Jaromír Schön.⁸¹

Podívejme se napřed na první vydání této učebnice nakladatelství Computer Media, jak byla zpracovaná původním autorem Jiřím Hejdukem.⁸² Její členění se odvíjí od běhu dějin filosofie. Středověká filosofie je součástí kapitoly nadepsané „Helénské období, vznik křesťanství a středověká filosofie.“ Je však důležité zmínit, že autor přistupuje k učebnici jako ke kombinaci výkladu a pracovního sešitu. Jedno téma v učebnici by se tak mělo rovnat jedné vyučovací lekci, jak autor vysvětluje v příručce pro učitele.⁸³ Zřejmá je tak snaha rozvíjet v žácích schopnosti diskuse, textové analýzy a zaujetí vlastního postoje.

Středověké filosofii by tak měly být dle rozvrhu učebnice věnovány dvě vyučovací hodiny. První z nich je zaměřená na práci s různými důkazy boží existence,⁸⁴ druhá pak na hlavní termíny metafyziky Tomáše Akvinského a na jeho kritiky.⁸⁵ Zmínění autoři jsou tedy: Anselm z Canterbury, Tomáš Akvinský, Mistr Eckhart, Jan Duns Scotus, William z Ockhamu, Vilém z Champeaux a Pierre Abélard (posledním dvěma jmenovaným je věnována zmínka jen v poznámce pod čarou). Mezi řešená témata krom zmíněných důkazů boží existence a základních pojmů Tomášovy metafyziky je také zařazen spor o univerzálie (buť pouze formou výkladu) a kritici, respektive autoři 13. a počátku 14. století, kteří se

⁸⁰ HEJDUK, Jiří. *Občanský a společenskovědní základ. Filozofie*. Kralice na Hané: Computer Media, 2010.

⁸¹ SCHÖN, Jaromír. *Občanský a společenskovědní základ. Filozofie*. Nově zpracované 2. vydání. Prostějov: Computer Media, 2019.

⁸² HEJDUK, Jiří. *Občanský a společenskovědní základ. Filozofie*.

⁸³ HEJDUK, Jiří. *Občanský a společenskovědní základ. Filozofie – Učebnice učitele*. Kralice na Hané: Computer Media, 2011, s. 5–6.

⁸⁴ HEJDUK, Jiří. *Občanský a společenskovědní základ. Filozofie*, s. 51–53.

⁸⁵ Tamtéž, s. 53–55.

každý svým způsobem vymezoval vůči Tomáši Akvinskému, jedná se však spíše o představení postav, nežli o hlubší pohled do jejich filosofického myšlení.

U Dunse Scota je zmíněn pojem „tatost.“ Nicméně pojem *haecceitas* se častěji v češtině uvádí jako „totost“ a navíc se zdá, že více než samotný Duns Scotus jej používali spíše jeho následovníci.⁸⁶

V učebnici chybí samotný pojem scholastiky i celková snaha o charakteristiku středověkého myšlení. Absentuje tedy souvislost s arabskými učenými a dalším objevováním Aristotelových spisů, charakteristický důraz na dialektiku stejně jako na racionalita jakožto stavební kámen jednoho ze základních proudů scholastiky.

4.2.3 Občanský a společenskovední základ. Filozofie. Computer Media. Jaromír Schön.

Učebnice Jaromíra Schöna aplikuje čistě historický přístup k výuce filosofie, hlavní osnovu tak tvoří chronologický výklad dějin filosofie. Scholastice je věnován prostor v rámci kapitoly *Patristika a scholastika*, kterou pro jejich bytostné sejetí s křesťanstvím začíná právě úvodem do myšlení toho náboženství.⁸⁷ Pracuje však s dělením scholastiky na ranou, vrcholnou a pozdní scholastiku, což je některými badateli považováno již za zastaralé, ostatně někteří do jisté míry upouští od samotného termínu scholastika.⁸⁸ Je zmíněna souvislost scholastiky se vznikem a rozvojem středověkých univerzit a v případě vrcholné scholastiky také se šířením Aristotelovské filosofie.

Ze středověkých myslitelů jmenuje učebnice následující autory v těchto souvislostech: Anselma z Canterbury a jeho „ontologický důkaz“ boží existence, Pierra Abélarda a jeho dílo *Sic et Non* s důrazem na roli rozumu, Alberta Velikého jakožto polyhistora své doby a zároveň učitele Tomáše Akvinského, kterému je věnován největší prostor, Rogera Bacona a jeho experimenty a konečně Williama Ockhama v souvislosti s nominalismem a „ockhamovou břitvou.“⁸⁹

Větší prostor je pak věnován tématu ontologického důkazu boží existence, Tomášově metafyzice a důkazům boží existence, analogii jsoucího a sporu o univerzálie. Do jisté míry

⁸⁶ HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*, s. 243.

⁸⁷ SCHÖN, Jaromír. *Občanský a společenskovední základ. Filozofie*, s. 31–33.

⁸⁸ HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*, s. 143–145.

⁸⁹ SCHÖN, Jaromír. *Občanský a společenskovední základ. Filozofie*, s. 37–42.

učebnice akcentuje scholastický důraz na rozum. Nelze však mluvit o jednotném středověku, což je patrné například z uvedení tří možných různých přístupů k zásadě „filosofie je služkou teologie.“ Nedostatkem učebnice je absence důležitosti aristotelské logiky (dialektiky) pro středověké myšlení. Metoda je zmíněna opravdu jen v náznaku v souvislosti s Abélardovým spisem *Sic et non*.

William Ockham je v učebnici spojován s „rozkladem scholastiky“ a jeho přístup, který později vešel ve známost jako „ockhamova břitva“, je zase komentován slovy, že skutečnost „zjednodušil, ale také zploštil.“⁹⁰ V této otázce působí učebnice do jisté míry jednostranně, jakoby bylo zřejmé, že Ockham nepatří k oblíbeným myslitelům autora učebnice. Je také nazván „otcem nominalismu“, což je označení, které používají jen někteří badatelé.⁹¹ V souvislosti se sporem o univerzálie chybí vymezení počátku sporu ve středověké filosofii, totiž souvislost se jmény Roscelina z Compiègne a Viléma z Champeaux.⁹² Zajímavé je také, že zde není ani slovem zmíněn Jan Duns Scotus, který bývá běžně jmenován vedle Tomáše Akvinského a Williama Ockhama.

Učebnice předkládá zmíněná témata nikoliv triviálně a tvoří tak zajímavou ochutnávku středověké filosofie, včetně přínosných odkazů na základní primární i sekundární literaturu, na druhé straně zde není zastoupená žádná snaha o uvedení daných témat do souvislosti s dnešním filosofickým tázáním. Z hlediska didaktiky filosofie bohužel není v učebnici věnován prostor něčemu, co bychom mohli nazvat problémově orientovanou výukou. Zkrátka se jedná sice o solidní, ale pouhý výklad základních témat dějin filosofie.

4.2.4 Občanský a společenskovední základ. Edika.

Z brněnské produkce pochází také druhé, aktualizované vydání Občanského a společenskovedního základu – přehledu středoškolského učiva.⁹³ Ač autoři mluví o učebnici, je zřejmé, že titul není učebnicí v úzkém slova smyslu, že by měla širší didaktické ambice (například využití ve výuce), naopak se jedná spíše o bez mála třísetstránkovou trest'

⁹⁰ SCHÖN, Jaromír. *Občanský a společenskovední základ. Filozofie*, s. 41–42.

⁹¹ FLOSS, Pavel. Nominalismus. In: *Filosofický slovník*, s. 291.

⁹² LIBERA, Alain de. *Filosofie v období středověku: Byzanc, země islámu, židovské obce a latinský Západ*, s. 308.

⁹³ BUČEK, Ladislav; HAMULÁKOVÁ, Klára; ILLE, Klára; MOCHTÁK, Jan; RABINSKÁ, Ivana et al. *Občanský a společenskovední základ: přehled středoškolského učiva*. Druhé, aktualizované vydání. Brno: Edika, 2019.

základní látky stěžejních společenskovedních oborů (psychologie, sociologie, politologie, právo, ekonomie, mezinárodní vztahy, filosofie, etika a logika).⁹⁴

Scholastická filosofie v učebnici figuruje v pasáži s názvem „Základní filozofická paradigmata“,⁹⁵ a je tak uvedena mezi patristickou filosofií a renesanční jako jedno ze základních historických paradigmat. Autoři sami zmiňují, že použití slova „paradigma“ není v této souvislosti dokonalé, přes to jej považují za zajímavý originální krok. Na druhé straně by možná paradigmatem více byly jednotlivé nesmiřitelné proudy středověké filosofie, jejichž spor je pravým sporem paradigmatickým, tj. s největší pravděpodobností jej nelze vědecky vyřešit. Za typický příklad paradigmatického sporu bych tak považoval například spor o univerzálie. S tohoto důvodu se zdá být nepřesné použít slovo paradigma pro celou scholastickou filosofii. O ní učebnice říká, že „navazuje na patristickou filozofii, rozvíjí se cca od 9. do 15. století, usiluje o smíření vědy a rozumu, důraz klade na formální stránku rozumového uvažování (logiku), četbu starých autorů (zejména Aristotela).“⁹⁶ Patrně se jedná o textovou chybu a autor měl na mysli spíše smír víry a rozumu, než vědy a rozumu. Každá snaha o krátkou definici je plná úskalí, nicméně s vědomím všeho výše řečeného nelze souhlasit s vyjádřením, že by scholastika jednotně usilovala o smír víry a rozumu, spíše si totiž jednotně kladla otázku, co si s těmito dvěma přístupy počít, ale rozmanitě na ní odpovídala. Ani nelze souhlasit tím, že by hlavní autoritou byl Aristoteles (to se týká pouze některých filosofů 13. století, nikoliv scholastiky celé), byť je pravda, že středověká filosofie na četbě starých autorů do velké míry stála.

Další důležitá zmínka o středověké filosofii a předně o Tomáši Akvinském se v učebnici nachází v souvislosti s ontologií. Aristotelova metafyzika je zde spolu s Tomášovou uvedena jako základ soudobé ontologie, s tím, že se značná část výkladu věnuje třem *ontologickým diferencím* – substance a akcidenty, potence a akt, esence a bytí.⁹⁷

Další prostor je věnován středověké filosofii v kapitole o epistemologii. Více však než samotné nauce o poznání, se text věnuje středověkému problému skloubení pravdy

⁹⁴ BUČEK, Ladislav; HAMULÁKOVÁ, Klára; ILLE, Klára; MOCHTÁK, Jan; RABINSKÁ, Ivana et al. *Občanský a společenskovední základ: přehled středoškolského učiva*, s. 2–15, zadní obálka vazby.

⁹⁵ Tamtéž, s. 246.

⁹⁶ Tamtéž, s. 246.

⁹⁷ Tamtéž, s. 250–252; Více k Tomášově metafyzice viz FLOSS, Pavel. *Architekti křesťanského středověkého vědění*, s. 215–229.

zjevené s pravdou rozumově poznatelnou a problematice sporu o univerzálie. Za klíčové označuje vztah víry a rozumu a rozumové uchopení zjevených pravd, což je vcelku dobrá charakteristika části středověkého myšlení.⁹⁸

Co se etiky týče, tak středověké filosofii není věnována ani ucelená zmínka, pouze je stručně shrnuta křesťanská etika. Dále v etice zmíněno, jak Tomáš Akvinský vnímal dobro. V další části o logice se uvádí, že logika byla důležitá pro scholastiku. Více se však daná témata z pohledu středověké filosofie nerozvádí.

Pro celistvý pohled je důležité zdůraznit, že si tato učebnice vystačila pouze s jedním scholastickým myslitelem – Tomášem Akvinským – jiného nezmiňuje. Na druhou stranu zmínky o něm zasazuje porůznu do výkladu stěžejních postojů filosofie k základním tématům (ontologie, epistemologie, etika, pravda, člověk, svoboda...) a není mu věnován prostor z pozice výkladu „dějin filosofie.“ Tento přístup má tu výhodu, že vytváří větší pocit o soudobé relevanci některých středověkých myslitelů, na druhé straně zcela rezignuje na zasazení scholastiky do nějakého širšího dobového a intelektuálního rámce. To, že v učebnici chybí jakékoliv otázky, úkoly, zkrátka cokoli, co by specificky rozvíjelo „*filosofické myšlení žáků*“, je dáno už samotným charakterem díla.

4.2.5 Společenské vědy v kostce. Fragment.

Další učebnice předložená k analýze je z ediční řady „V kostce“ od nakladatelství Fragment.⁹⁹ Ze samotného názvu je tedy patrné, že se jedná spíše o kondenzovaný výčet základních témat a faktografie společenských věd, nežli o učebnici, se kterou se počítá při společné práci ve výuce. Vzhledem k tomu, že například před maturitními zkouškami nebo přijímacím řízením na různé společenskovědní obory na vysokých školách jsou takovéto přehledy často vyhledávanými tituly, bude užitečné i je podrobit analýze, jakým způsobem zpracovávají scholastiku.

Učebnice je rozdělena do částí dle jednotlivých vědních oborů. Zajímavé je, že vedle etiky, religionistiky, politologie, filosofie, práva, sociologie, psychologie, logiky a ekonomie obsahuje také samostatně estetiku. Dříve než podrobíme analýze část věnovanou dějinám

⁹⁸ BUČEK, Ladislav; HAMULÁKOVÁ, Klára; ILLE, Klára; MOCHTÁK, Jan; RABINSKÁ, Ivana et al. *Občanský a společenskovědní základ: přehled středoškolského učiva*, s. 253.

⁹⁹ ZUBÍKOVÁ, Zdeňka a DRÁBOVÁ, Renáta. *Společenské vědy v kostce: pro střední školy*. Havlíčkův Brod: Fragment, 2007.

filosofie, zaměříme svůj pohled i na ostatní vědecké disciplíny, jestli i ony neobsahují zmínky o scholastických autorech či středověkých tématech.

V rámci estetiky je věnována část středověké estetiky, kde je krom základních principů gotického slohu, zmíněna také estetika školy v Charter, což je pravděpodobně jediný případ, kdy je tato významná filosofická katedrální škola 12. století zmíněna ve středoškolské učebnici. Dále je zde uvedeno, jakým způsobem Tomáš Akvinský uvažoval o kráse „kromě absolutní krásy boha existuje i relativní krása zjevená ve věcech, které bůh stvořil, krása světa je symbolem krásy boží, nejvyšším uměním je umění kontemplanace (rozjímání), v němž duše vidí Boha.“¹⁰⁰ Při probírání etiky je uveden Tomášův důraz na lidskou svobodu i směřování věcí ke svému cíli (svému stvořiteli), jakožto základ etiky, které jsou obsaženy v Teologické sumě ¹⁰¹ Stejně tak se etiky týká jeho přesvědčení o spravedlivé ceně nikoliv takové, která by působila obohacení jedněch na úkor jiných. Tato teze se samozřejmě vyskytuje v pasáži o dějinách ekonomického myšlení.¹⁰² V politologii je uveden Tomáš Akvinský jakožto významný představitel politického myšlení, jež je charakterizováno nikoliv jako nauka o dvou mečích nebo o trojím lidu, ale naopak je zde uvedeno, že dle něj „lidé mají právo nerespektovat svého panovníka, pokud není spravedlivý.“¹⁰³ Samozřejmě se hned dodává, že „panovník panuje z Boží vůle.“¹⁰⁴

V samotné části věnované filosofii jsou napřed jen obecně vysvětleny základní pojmy filosofie a její subdisciplíny, zbytek je věnován chronologickému výkladu dějin filosofie. Objevuje se zde opět ono problematické dělení na ranou, vrcholnou a pozdní scholastiku.¹⁰⁵ Matoucí je vyjádření v souvislosti se sporem o univerzálie, které se snaží vysvětlit nominalismus: „obecniny vůbec neexistují (existují jen jednotliviny např. strom (radikální nominalisté).“¹⁰⁶ Jenže strom je právě obecným pojmem, takže správný příklad by mohl znít třeba následovně: „existují jen jednotliviny, např. (ten) strom na mojí zahradě v rohu, který tam vysadil můj otec.“ Jako představitelé rané scholastiky jsou uvedeni Anselm z Canterbury se svým s ontologickým důkazem boží existence, který ale není uveden ani

¹⁰⁰ ZUBÍKOVÁ, Zdeňka a DRÁBOVÁ, Renáta. *Společenské vědy v kostce: pro střední školy*, s. 11.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 23.

¹⁰² Tamtéž, s. 172.

¹⁰³ Tamtéž, s. 39.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 39.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 85.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 86.

vysvětlen, a Pierre Abélard s dílem *Ano a ne*, kterým rozpracoval scholastickou metodu. Je zajímavé, že přes úsporný formát učebnice zmiňuje Bernarda z Clairvaux, jakožto odpůrce Abélarda a stoupence tzv. mystické víry (kontemplace).¹⁰⁷ Ve vrcholné scholastice je zmíněn obrat k Aristotelské filosofii a jeho přední protagonisté Albert Veliký a Tomáš Akvinský, u nějž je uvedena snaha o soulad mezi vědou a vírou, rozlišení pravd přirozených a zjevených a jeho pět důkazů boží existence. Za hlavní témata Tomášovy filosofie je pak uvedena ontologie, byť nikoliv v souvislosti s diferencí esence a bytí, nýbrž s Bohem jakožto čistou formou bez látky, dále téma člověka jakožto substance z duše a těla a nakonec jeho definice pravdy jakožto „shody věci s rozumem.“¹⁰⁸ Pozdní scholastika je uvedena do souvislosti s působením žebavých řádů na půdě univerzit a z myslitelů jsou jmenováni Roger Bacon jakožto odpůrce scholastického racionalismu a experimentátor, Mistr Eckhart jako mystik, Jan Duns Scotus s primátem vůle před rozumem a konečně Wilém Occam s tzv. *via moderna* (nová cesta).¹⁰⁹ Bohužel už není vysvětleno, co si má čtenář pod *via moderna* představit a kvůli předešlé zmínce o sporech s papežem to spíše působí jako reformní proud v církvi, než jako filosofický proud. I když je možné, že mezi tím nemusely být ostré hranice, tak odborná literatura s tímto pojmem přeci pracuje právě v souvislosti s pozdně středověkou nominalistickou školou.¹¹⁰

4.2.6 Základy společenských věd. KEY Publishing.

Další analyzovanou řadou učebnic jsou Základy společenských věd I.–IV. od autora Jiřího Bílého. Jednotlivé díly slučují různé společenskovědní obory. První díl obsahuje základy ekonomie, mezinárodních vztahů, logiky a teorie vědy a nezahrnuje nic, co by se výrazným způsobem týkalo našeho tématu.¹¹¹ Druhý díl věnující se filosofii a psychologii rozebereme

¹⁰⁷ Bernard z Clairvaux stál po dlouhou dobu na okraji zájmu filosofů a byl spíše vnímán jako významná církevní osoba 12. století, jako teolog, kazatel a politik. Nicméně ve 20. století se mu i tak někteří významní badatelé věnovali z pohledu filosofie. K tomu více viz KOBUSCH, Theo. *Filosofie vrcholného a pozdního středověku*, s. 68–78; Popřípadě nedávná shrnující publikace: NEJESCHLEBA, Tomáš a KUCSA, Roman. *Bernard z Clairvaux: chiméra svého století*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2020.

¹⁰⁸ ZUBÍKOVÁ, Zdeňka a DRÁBOVÁ, Renáta. *Společenské vědy v kostce: pro střední školy*, s. 87.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 87.

¹¹⁰ FLOSS, Pavel. *Architekti křesťanského středověkého vědění*, s. 332–333.

¹¹¹ BÍLÝ, Jiří. *Základy společenských věd. I., Základy ekonomie, mezinárodních vztahů, logiky a teorie vědy*. Ostrava: Key Publishing, 2009.

podrobněji.¹¹² Následující díl se pak týká základů etiky, estetiky a religionistiky. Právě v oblasti etiky je zmíněn Tomáš Akvinský v souvislosti se svědomím, které rozlišuje na *conscientia*, jež aplikuje morální zásady na konkrétní případ, a *synderesis*, jež značí teoretické poznání obecných zásad jednání.¹¹³ Poslední díl se zabývá státovědou, politologií, sociologií a též právem, nicméně zásadnější přesahy do středověké filosofie zde nenajdeme.¹¹⁴

Druhý díl zabývající se vedle psychologie také filosofií věnuje největší prostor dějinám filosofie.¹¹⁵ Ovšem jim je předsazen kratší úvod do filosofie včetně vysvětlení některých základních filosofických pojmů (jsoucno, bytí, jedinečné a obecné, objekt a subjekt etc.).¹¹⁶ Právě v otázce pojmu *bytí* je zmíněn i Tomáš Akvinský, který uznává hierarchii jsoucna s na vrcholu stojícím božským bytím propůjčujícím bytí všemu jsoucím.¹¹⁷

V části probírající dějiny filosofie jsou v návaznosti na křesťanstvím řešený spor vědy (rozumu) a víry uvedeni racionalističtí autoři Anselm z Canterbury s výrokem *Credo, ut intellegam*, Pierre Abélard promyšlející ve svém díle *Sic et non* (alespoň na první pohled) rozporné věroučné články a biblické pasáže. Důraz na rozum a filosofii rozvinul v teorii dvou pravd latinský averroista Siger z Brabantu. Tomáš Akvinský zde naopak figuruje se svojí snahou o syntézu víry a rozumu, skrze vymezení jejich sfér.¹¹⁸ Právě zmínku o Sigerovi z Brabantu považují za velice zajímavou, protože v jiných učebnicích tento autor nebývá zmiňován, ač je důležitý pro utváření plastického obrazu o scholastické filosofii – totiž v její barvitosti vyznačující se mnoha myšlenkovými proudy.

Výklad období středověké filosofie začíná zajímavou otázkou boží existence a antických způsobů jejího řešení. Tím si učebnice otevírá cestu k následnému tématu Anselmova ontologického důkazu boží existence. Jsou zde také uvedeny pozdější reakce na

¹¹² BÍLÝ, Jiří. *Základy společenských věd. II., Základy filosofie a psychologie*. Ostrava: Key Publishing, 2009.

¹¹³ BÍLÝ, Jiří. *Základy společenských věd. III., Základy etiky, estetiky a religionistiky*. Ostrava: Key Publishing, 2009, s. 16–17.

¹¹⁴ BÍLÝ, Jiří. *Základy společenských věd. IV., Základy státovědy, politologie a sociologie*. Ostrava: Key Publishing, 2009.

¹¹⁵ BÍLÝ, Jiří. *Základy společenských věd. II., Základy filosofie a psychologie*, s. 82–179.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 70–81.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 77.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 104–105.

něj (Descartes, Spinoza, Tomáš Akvinský, Kant).¹¹⁹ Dále je poměrně obsírně představena postava Tomáše Akvinského, která je uvedena do souvislosti jak se svojí dobou, tak s pozdějšími recipienty či odpůrci jeho díla.¹²⁰ Považuji však za nepřesné klást Bernarda z Clairvaux do protikladu k Tomášovi,¹²¹ protože za prvé je to anachronické (oba učence dělilo století), za druhé se Tomáš hlavně v závěru svého života hodně přiblížil mystice, i když i jeho předchozí dílo klade důraz na kontemplaci, a konečně protože hlavním protikladem Bernarda byl jeho současník Pierre Abélard. Je však pravdou, že se Tomáš Akvinský drží oné racionalistické linie rozvinuté právě Abélarodem. Je také zajímavé, že učebnice neklade středověkou filosofii do přímého rozporu s novověkým myšlením, ale naopak si je vědoma, že v ní má jisté kořeny. Stejně tak uvádí středověkou snahu o systematizaci vědění: „středověk byl obdobím velkých filosofických syntéz, v nichž se již rýsovaly obrysy nového pohledu na svět, rozvinutého později renesancí: pohledu, z něhož se zrodila modernita, kladoucí důraz na vůli člověka a na jeho schopnost svobodné aktivity.“¹²² Obdobně je v souvislosti se scholastickou metodou, kterou Tomáš Akvinský používal, řečeno, že je vzorem pro deduktivní metodu, což se pozitivně promítlo i na novověkém přístupu k formování přírodních věd.¹²³

Posledním velkým tématem probíraným v rámci středověké filosofie je nominalismus a realismus.¹²⁴ Uvedená distinkce, že realisté jsou platonici a nominalisté aristotelici, však není vůbec přesná, protože i tzv. umírněný realismus vycházel z Aristotela.¹²⁵ Je zmíněn Vilém ze Champeaux jakožto zakladatel realismu. Zůstává však otázkou, proč učebnice nezmiňuje i jeho oponenta Roscelina, který zase položil základy nominalismu. Stejně tak je problematické považovat Abélarдовu pozici za umírněný nominalismus, učebnicí nazvaný konceptualismem. Sice se s termínem konceptualismus můžeme v souvislosti s Abélarodem setkat, nicméně badatelé spíše jeho pozici v otázce univerzálií označují jako „nerealistickou“ než nominalistickou.¹²⁶ Je však nelehkým úkolem

¹¹⁹ BÍLÝ, Jiří. *Základy společenských věd. II., Základy filosofie a psychologie*, s. 111.

¹²⁰ Tamtéž, s. 111–113.

¹²¹ Tamtéž, s. 113.

¹²² Tamtéž, s. 109.

¹²³ Tamtéž, s. 113.

¹²⁴ Tamtéž, s. 114–115.

¹²⁵ FLOSS, Pavel. *Architekti křesťanského středověkého vědění*, s. 157.

¹²⁶ LIBERA, Alain de. *Filosofie v období středověku: Byzanc, země islámu, židovské obce a latinský Západ*, s. 311; FLOSS, Pavel. *Architekti křesťanského středověkého vědění*, s. 155–160.

tento složitý a mnohvrstevnatý středověký spor patřičně didakticky transformovat do podoby přiměřené studentům gymnázií.

Krátká zmínka o Janu Duns Scotovi vystihuje jeho důraz na svobodu Boží, na lásku a vůli oproti poznání a rozumu. Větší část je pak věnovaná Occamovi, který byl proti zatahování racionalismu a filosofie do věcí víry. Jeho dílo je shrnuto konstatováním, že až do jeho doby docházelo ke spojování víry a rozumu, po něm naopak k oddělování, čímž se začala separovat i mystika od vědy.¹²⁷

Při celkovém pohledu na tuto učebnici je třeba mít na paměti, že ač je středověké filosofii věnován spíše nadprůměrný prostor, tak je to dáno předně tím, že je tato řada velmi rozsáhlá (všechny společenské vědy na zhruba čtyřikrát 150 stranách), čímž se přibližuje spíše vysokoškolské příručce, nežli středoškolské učebnici s ambicí k využití přímo ve výuce. Ryze faktografický záběr učebnice je jen v náznaku narušovaný otázkami ke shrnutí potažmo diskusi, které jsou zařazovány na konec každé kapitoly.

4.2.7 Přehled učiva k maturitě. Společenské vědy. Fortuna.

Dvoustránkový přehled učiva k maturitě ze společenských věd sepsal kolektiv autorů pod vedením Františka Parkana.¹²⁸ Učebnice postupně probírá jednotlivé společenskovědní obory v následujícím pořadí: psychologie, sociologie, politologie, právo, mezinárodní vztahy, ekonomie, filosofie, přičemž poslední jmenované je věnován největší prostor. Mezi ostatními obory se nachází zmínka o středověké filosofii, konkrétně o Tomášovi Akvinském, v souvislosti se středověkým politickým myšlením, ve kterém Tomáš vnímal stát pozitivně jako „výraz Boží vůle.“ Zákony mají podle něj být rozumné a i panovník se jimi má řídit, protože jeho vláda má být spravedlivá. Církevní a světská moc mají dle něj harmonicky spolupracovat.¹²⁹ Filosofie samotná je probírána chronologicky optikou dějin filosofie, ale jednotlivé oddíly podkapitol v sobě mísí probírání velkých postav středověkého myšlení s charakterizováním základních témat i se stručnou periodizací. Hojně se pracuje se samotným pojmem scholastika, včetně onoho dělení na ranou a vrcholnou, pasáž o pozdní scholastice je však nadepsána „Mezi scholastikou a renesancí.“¹³⁰

¹²⁷ BÍLÝ, Jiří. *Základy společenských věd. II., Základy filosofie a psychologie*, s. 115.

¹²⁸ PARKAN, František a kol. *Přehled učiva k maturitě. Společenské vědy*. Praha: Fortuna, 2006.

¹²⁹ Tamtéž, s. 43.

¹³⁰ PARKAN, František a kol. *Přehled učiva k maturitě. Společenské vědy*, s. 178.

Samotná scholastika je zde mimo jiné charakterizována jako filosofie, která „primárně neusilovala o myšlenkovou původnost či novost, své teze naopak scholastikové opírají o citace starších pramenů.“¹³¹ Opírání se o předešlé autority je jistě jedním z úhelných kamenů scholastiky, jak již bylo řečeno výše, nicméně zajímavější je ona otázka novosti. Je pravdou, že například v prostředí krásné literatury se začalo autorovo novátorství považovat nutnou součástí jeho umu až v novověku, nicméně zůstává zde otázka myšlenkové, filosofické novosti, kterou vůbec není lehké zodpovědět. Jeden z předních soudobých badatelů středověké filosofie Alain de Libera se však snaží ve svém díle *Filosofie v období středověku: Byzanc, země islámu, židovské obce a latinský Západ* rozbít právě onen zkreslený mýtus vnímající středověkou filosofii jako filosofii ustrnulou a neproduktivní.¹³²

Širším pohledem jsou představeny životy a díla těchto filosofů: Anselm z Canterbury a jeho racionalismus projevující se rozumovým důkazem boží existence (ontologický důkaz),¹³³ Pierre Abélard, jenž je představen jako dialektik, logik a odvážný myslitel, a je zmíněna i jeho na tehdejší dobu revoluční etika.¹³⁴ Jako protipól k racionalistické filosofii je představen Bernard z Clairvaux. Zajímavá je zmínka o Janu ze Salisbury, jakožto představiteli školy v Charter, jemuž je zde připsán náznak příklonu k empirii.¹³⁵ Stejně tak je zde uveden méně známý autor Vilém ze Sherwoodu v souvislosti se středověkými sylogismy. Je však trochu nešťastné, že je zařazen v části pojednávající o rané scholastice popřípadě o obecných rysech scholasticky, ač on sám je autorem 13. století a jeho logika se tak nazývá *logica modernorum* v opozici původní *logica vetus* ale i novější *logica nova*, která již reflektovala nově čtené Aristoteléské texty.¹³⁶ U Viléma ze Sherwoodu se poprvé objevují schematické názvy pro jednotlivé typy sylogismů, které jsou samy o sobě popsány již Aristotelem. Jedná se například o zkratku *Barbara*, jež je mnemotechnickou pomůckou pro sylogismus **a a a**, respektive všechna M jsou P, všechna S jsou M, tudíž všechna S jsou

¹³¹ PARKAN, František a kol. *Přehled učiva k maturitě. Společenské vědy*, s. 171.

¹³² LIBERA, Alain de. *Filosofie v období středověku: Byzanc, země islámu, židovské obce a latinský Západ*, s. 7–10, 462–464.

¹³³ PARKAN, František a kol. *Přehled učiva k maturitě. Společenské vědy*, s. 173.

¹³⁴ Tamtéž, s. 173–174.

¹³⁵ Tamtéž, s. 175; Tento autor bývá také zmiňován jako tvůrce politické filosofie. Více o něm viz FLOSS, Pavel. *Architekti křesťanského středověkého vědění*, s. 171–173; LIBERA, Alain de. *Filosofie v období středověku: Byzanc, země islámu, židovské obce a latinský Západ*, s. 328–330.

¹³⁶ SOUSEDÍK, Prokop. *Logika pro studenty humanitních oborů*. Vyd. 3. Praha: Vyšehrad, 2008, s. 100–101.

P, zkratka **a** je totiž ustáleným symbolem právě pro výrok obecný a kladný (každé M je P).¹³⁷ Tabulka těchto mnemotechnických latinských výrazů je součástí výkladu.¹³⁸ Tento zajímavý exkurz do středověké práce s aristotelskou logikou má velký potenciál i dnes, protože právě logika má velice blízko ke kritickému myšlení, na nějž se v rámci vzdělávání klade čím dál tím větší důraz. K tomuto exkurzu je však třeba také otevřít jednu z předešlých kapitol, ve které jsou probrány základy Aristotelských sylogismů.¹³⁹ Bez toho nemá student šanci porozumět samotným středověkým mnemotechnickým pomůckám.

Nejvíce prostoru je v učebnici věnováno Tomáši Akvinskému, jenž je představen jako někdo, kdo našel východisko z problematické otázky dvojí pravdy tím, že skloubil rozum s vírou. Jeho racionalismus je pak doložen pěti důkazy boží existence. Nechybí také zmínka o pozdějších osudech jeho díla (částečné odsouzení v roce 1277, následné přijetí a definitivní potvrzení v 19. století).¹⁴⁰ Prostor je také dán zajímavému „antiracionalistovi“ a „empirikovi“ Rogeru Baconovi.¹⁴¹ Posledním představeným filosofem je Vilém Occam jakožto zastávce krajního nominalismu s důrazem na Boží svobodu a striktní oddělení víry a vědy a také světské a církevní moci.¹⁴²

V menší měřítku jsou ještě zmíněni Avicenna a Averroes v rámci přestavení arabské filosofie a jejího vlivu na vrcholnou scholastiku, Petr Lombardský a Albert Veliký jakožto příklady vrcholně scholastické snahy sumarizovat vědění, Roscelin v souvislosti s realismem a konečně Boëthius, který bývá někdy označován za posledního Římana a prvního scholastika.¹⁴³

U této učebnice je třeba zdůraznit, že krom toho, že tématu scholastiky věnuje poměrně velký prostor, tak jej také zasazuje do historického kontextu. Zmiňuje vznik univerzit a laické vzdělanosti, křížové výpravy a kontakty s arabským intelektuálním světem, i vznik různých církevních řádů, ať už cisterciáků na počátku 12. století, nebo rytířských řádů a hlavně žebrevých řádů ve 13. století.

¹³⁷ Srov. SOUSEDÍK, Prokop. *Logika pro studenty humanitních oborů*, s. 45–57.

¹³⁸ PARKAN, František a kol. *Přehled učiva k maturitě. Společenské vědy*, s. 172.

¹³⁹ Tamtéž, s. 157–159.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 177–178.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 178.

¹⁴² Tamtéž, s. 179.

¹⁴³ Tamtéž, s. 171.

Tematicky je věnován prostor sporu o univerzálie, který je představen poměrně plastickým a korektním způsobem,¹⁴⁴ dále střetu principů rozumu a víry, a také logice, dialektice, teorii znaků¹⁴⁵ a konečně pro scholastiku typické snaze sumarizovat vědění.¹⁴⁶ Většina pasáží, ať se věnují nějakému tématu či jednomu z myslitelů, je uvozena patřičným citátem, který povětšinou problematiku výstižně ilustruje. S ohledem na žánr „přehledu učiva k maturitě,“ učebnice nepředkládá nic než výklad látky, a tak chybí jakákoliv širší didaktická ambice či jen práce s otázkami pro lepší uchopení probírané látky.

4.2.8 Odmaturuj! ze společenských věd. Didaktis.

Následující učebnice *Odmaturuj! ze společenských věd*¹⁴⁷ předložená k analýze pochází opět z produkce brněnského nakladatelství Didaktis. V tomto případě se však nejedná o učebnici pro využití v hodinách, jako tomu je u řady *Společenské vědy pro střední školy*, nýbrž jde spíše o základní přehled pro maturanty, jak ostatně název napovídá. Přes to je v porovnání s ostatními přehledy učiva didakticky mnohem propracovanější, alespoň co se grafického přístupu týče (barevné zvýraznění, ilustrace, doplňující informace v postranním sloupci apod.). Postupně jsou v učebnici zařazeny následující vědní obory: politologie, právo, mezinárodní vztahy, ekonomie, sociologie, psychologie, filosofie, etika, logika a teorie vědy, religionistika a finanční gramotnost.

Samotná scholastika je charakterizována jako snaha sumarizovat a systematizovat vědění, nalézt poměr mezi pravdami víry a rozumu a teologickými i filosofickými prostředky zdůvodnit principy křesťanské vírouky.¹⁴⁸

Ve výkladu středověké křesťanské filosofie učebnice pracuje s dělením scholastiky na ranou, vrcholnou a pozdní. Jednou ze základních os alespoň pro výklad rané scholastiky je spor o univerzálie. Učebnice sice dobře uvádí, že autorem, který dokázal spornou otázku velice dobře nastolit, resp. vystihnout, je (už) Porfyrios, novoplatonik třetího století. Nicméně o vlastním scholastickém sporu o univerzálie mluvíme spíše až v souvislosti s autory přelomu 12. a 13. století, kteří zaujali k tématu vyhraněné pozice, na straně realistů

¹⁴⁴ PARKAN, František a kol. *Přehled učiva k maturitě. Společenské vědy*, s. 172–173.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 171–172

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 177.

¹⁴⁷ DVOŘÁK, Jan et al. *Odmaturuj! ze společenských věd*. Druhé, přepracované vydání. Brno: Didaktis, 2015.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 201.

Vilém z Champeaux popř. Anselm z Canterbury, na straně nominalistů pak Jan Roscellinus. Učebnice však uvádí jakožto realistu Jana Scota Eriugenu, což je v tomto ohledu anachronické označení. Respektive vzhledem k tomu, že bychom jej mohli označit za stoupence křesťanského novoplatonismu, pak by se jistě počítal spíše mezi realisty, ale pokud považujeme spor o univerzálie za jakousi štěpnou linii scholastické filosofie, pak není toto zařazení vhodné.¹⁴⁹

Zmíněn je dále Petr Abélard, jemuž učebnice připisuje tzv. konceptualismus – obecniny jsou v jednotlivinách, krom toho je zde uveden jakožto tvůrce scholastické metody postavené na dialektické argumentaci *pro et contra* a na snaze o jejich syntézu.¹⁵⁰

Za minimálně zvláštní považuji větu mající charakterizovat období vrcholné scholastiky slovy: „reagovala na příchod myšlenek antického filozofa Aristotela do křesťanského světa prostřednictvím arabských a židovských překladů Aristotelových děl.“¹⁵¹ Otázka cesty některých původně řeckých děl do latinského intelektuálního prostředí je nesmírně komplikovaná, nicméně z textu učebnice není zřejmé, jsou-li míněny předklady arabských a židovských překladatelů nebo texty překládané skrze arabštinu a hebrejštinu. V případě židovských překladů vzniká kromě problému, že židovský jazyk nazýváme hebrejštinou, také problém v tom, že podíl židovských překladatelů na zprostředkování řecké filosofie vedl spíše přes texty v arabštině, než v hebrejštině.¹⁵²

Větší prostor je věnován postavě Tomáše Akvinského v souvislosti nejen se zmíněnou recepcí Aristotela, ale také s jeho jemnou distinkcí pravdy zjevené a pravdy přirozeného rozumu. Uvedené jsou i jeho důkazy boží existence. Co se týče sporu o univerzálie, je označen za umírněného realistu. Je zde také uvedeno že „nově

¹⁴⁹ DVOŘÁK, Jan et al. *Odmaturuj! ze společenských věd*, s. 201; K osobě Jana Scota Eriugeny viz LIBERA, Alain de. *Filosofie v období středověku: Byzanc, země islámu, židovské obce a latinský Západ*, s. 262–267; Ke sporu o univerzálie viz HEIDER, Daniel. Úvod do problematiky univerzálií v první a druhé scholastice. In: HEIDER, Daniel, ed. a SVOBODA, David, ed. *Univerzálie ve scholastice*. V Českých Budějovicích: Jihočeská univerzita, Teologická fakulta, 2012, s. 11–31.

¹⁵⁰ DVOŘÁK, Jan et al. *Odmaturuj! ze společenských věd*, s. 202.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 202.

¹⁵² K tématu překladů více viz LE GOFF, Jacques. *Intelektuálové ve středověku*, s. 29–33; BURNETT, Charles. The Coherence of the Arabic-Latin Translation Program in Toledo in the Twelfth Century. *Science in Context*. 2001, vol. 14 č. 1–2, s. 249–288; LIBERA, Alain de. *Filosofie v období středověku: Byzanc, země islámu, židovské obce a latinský Západ*, s. 331–334, 343–348; FLOSS, Pavel. *Architekti křesťanského středověkého vědění*, s. 188–190.

charakterizoval svobodu člověka,¹⁵³ což je dále vysvětleno: „Člověku je dána svobodná vůle, může tedy jednat svobodně. Pokud by svobodnou vůli neměl, bylo by veškeré jednání nutností. Svobodné rozhodování máme díky rozumu. Tomáš Akvinský je ale umírněným deterministou. Člověk se sice ve svém jednání může rozhodovat dle své vůle, ale to, zda jeho jednání povede k vytyčenému cíli, či nikoliv, závisí na bohu.“¹⁵⁴ To je však zavádějící, možná i přímo chybná formulace. S prvními třemi větami lze bez větších problémů souhlasit. Označit Tomáše Akvinského za umírněného deterministu nemusí být nutně chybné, ale bylo by vhodné tento komplikovaný termín také vysvětlit. Naprosto zcestná je poslední věta, která vyznívá, jako by vysvětlovala právě onen umírněný determinismus. Je sice pravdou, že skloubení boží prozřetelnosti s lidskou svobodou je jednou z velmi složitých filosoficko-teologických otázek, nicméně v tomto ohledu nelze Tomáše, který se tímto tématem i explicitně zabýval, označit bez dalšího vysvětlení za umírněného deterministu. Respektive determinování jsme pouze v tom ohledu, že jediným cílem člověka je dobro, totiž Bůh. V tomto cíli člověku volby není. Ale jak píše historik středověké filosofie Richard Heinzmann: „Tato konečná determinace současně tvoří základ svobody ducha; umožňuje totiž volbu vůči dílčím světským dobrům.“¹⁵⁵ To dokládá i část Tomášovy Sumy proti pohanům, v jejíž třetí knize se dokonce nachází hlava s názvem „Že božská prozřetelnost nevyklučuje svobodnou vůli,¹⁵⁶ ve které Akvinský říká: „Bylo by tedy proti povaze prozřetelnosti, kdyby odstraňovala svobodu vůle.“¹⁵⁷ Ostatně pokud by na člověku nezáviselo, jestli jeho jednání vede k vytyčenému cíli, pak by postrádala celá morální teologie smysl, ve které právě Tomáš hojně pracuje se ctnostmi a rozumovým rozlišováním toho, co člověka vede k jeho cíli, totiž Bohu, resp. blaženosti v Bohu, a co člověka naopak od tohoto cíle odvrací.¹⁵⁸ Je možné, že autoři učebnice měli na mysli, že na Bohu závisí finálně to, jestli člověk bude či nebude spasen. Tím by se však otevřela široká diskuse o predestinaci, která jde za hranice této práce.

¹⁵³ DVORŽÁK, Jan et al. *Odmaturuj! ze společenských věd*, s. 202.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 202.

¹⁵⁵ HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*, s. 224.

¹⁵⁶ AQUINAS, Thomas. *Summa contra Gentiles*, III, C. LXXIII. „Quod divina providentia non excludit arbitrii libertatem“ (Překlad autora).

¹⁵⁷ AQUINAS, Thomas. *Summa contra Gentiles*, III, C. LXXIII. „Esset igitur contra providentiae rationem si subtraheretur voluntatis libertas.“ (Překlad autora).

¹⁵⁸ Srov. MACHULA, Tomáš. *Tomáš a jeho sumy*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2020, s. 83–95.

V kapitole o základních filosofických pojmech je uvedena Tomášova nauka o formě a látce¹⁵⁹ a v gnoseologické pasáži pak jeho návaznost na Aristotela v tom, že zkušenost je produktem smyslové činnosti a paměti.¹⁶⁰ Vrcholná scholastika je učebnicí také stručně zasazena do souvislosti s univerzitami a žebrovými řády.¹⁶¹ Následně jsou mezi autory pozdní scholastiky zmíněni Jan Duns Scotus a William Occam, jenž je označen za radikálního nominalistu.¹⁶²

Pokud učebnice mluví o některém z proudů sporu o univerzálie, pak má snahu uvádět ke každému také konkrétní příklad (např. radikální nominalista by při výhledu z okna tvrdil, „že existuje pouze daný strom pod jeho oknem“¹⁶³).

I v této učebnici se můžeme setkat se jménem Tomáše Akvinského také v souvislosti s jinými vědami, například v dějinách politického myšlení,¹⁶⁴ v dějinách ekonomických teorií v otázce spravedlivé ceny,¹⁶⁵ ale nejvíc samozřejmě v etice, kde se uvádí jednak celkový schematický pohled na jeho etiku, jednak jeho nauka o svědomí.¹⁶⁶

Prostor středověké filosofii je také věnován v kapitole o logice, kde je uveden jeden zajímavý středověký myslitel Raimundus Lullus a jeho kombinatorické schéma, které funguje na podobném principu jako moderní počítače. Mimo to jsou zde uvedeny středověké syllogismy, důraz na dialektiku i zásady středověkých univerzitních disputací.¹⁶⁷

Na jiném místě v souvislosti s křesťanskou filosofií 20. století je zmíněn novotomismus, stanovení filosofie Tomáše Akvinského za závaznou pro katolickou církev v roce 1879, a novotomističtí myslitelé jako Jacques Maritain, Étienne Gilson, Pierre Teilhard de Chardin a český dominikán Metoděj Habáň.¹⁶⁸

¹⁵⁹ DVORŽÁK, Jan et al. *Odmaturuj! ze společenských věd*, s. 221.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 228.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 202.

¹⁶² Tamtéž, s. 203.

¹⁶³ Tamtéž, s. 203. Tím se nemyslí, že by popíral existenci jiných stromů, které aktuálně nevidí, nýbrž popírá existenci „obecného stromu“ či „stromovitosti“.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 7.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 111.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 244, 254.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 258.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 214–215.

4.2.9 Odmaturuj! ze společenských věd: testy. Didaktis.

Pro úplnost přidávám analýzu publikace Odmaturuj! ze společenských věd obsahující zkušební testy.¹⁶⁹ Obecně vzato však otázky přesně kopírují témata z učebnice. Kdo si tak osvojil její látku, neměl by v testech chybovat. Ještě před samotnou analýzou je zapotřebí připomenout, že tento typ testovacích otázek má své typické rysy: odpovědi se autoři snaží více či méně vměstnat do škatulek, tak aby šlo volit mezi odpověďmi a) b) c) d), popřípadě ano/ne, což může obsah do značné míry táhnout k jistému schematizmu či černobílému vidění, které jsou sice v dějinách filosofie oblíbené, ale vůbec ne přesné. Protože otázky vesměs kopírují témata z učebnice, vyjádřím se pouze k těm, které jsou dle mého soudu zjednodušující či jinak nepřesné. Pro snazší orientaci uvádím ty závěry, které vyplývají z formulovaných otázek jako správné.¹⁷⁰

„Typickým znakem středověké filozofie bylo střetávání antické a středověké křesťanské tradice.“¹⁷¹ Tuto formulaci považuji za problematickou, protože vytváří dojem střetu. To je však značně anachronické, neboť až dnešními očima dokážeme odlišit, co bylo na středověké filosofii „antické“ a co „středověké.“ Ale pro středověkého učenice tento střet nehrál roli. Spory o Aristotela, které mimochodem byly do velké míry sporem mezi návazností na Platóna a návazností na Aristotela (tedy střet antiky s antikou, popř. středověku se středověkem), se vedly spíše dělicí osou ortodoxie versus hereze, respektive otázkou, nakolik ta či ona filozofie vede k heretickým teologickým závěrům. Jisté vymezení vůči antickému pohanství je u středověkých autorů samozřejmé, ale nesmíme také zapomínat na sílu středověkého étosu pokračovatelů antiky (termíny jako *translatio imperii*, *Svatá říše římská*, *císař*, či používání *latiny* toho můžou být důkazem). Vhodnější by tak bylo mluvit spíše o mísení, než o střetávání.

„Přes rozpory mezi myšlenkovým světem antiky a křesťanství navazovala středověká filozofie na Platóna a Aristotela.“¹⁷² V tomto tvrzení se bohužel naprosto ztrácí ten fakt, že boj o Aristotela, respektive velkou část jeho textů, trval po celé 13. století. Přední francouzský badatel středověké filosofie Alain de Libera se dokonce ohrazuje proti tvrzení,

¹⁶⁹ BLAŽKOVÁ, Miloslava et al. *Odmaturuj! ze společenských věd: testy*. Druhé, přepracované vydání. Brno: Didaktis, 2015.

¹⁷⁰ Mním tím například situaci, kdy je z nějaké špatné odpovědi zřejmé, že správnou odpovědí je její opak.

¹⁷¹ BLAŽKOVÁ, Miloslava et al. *Odmaturuj! ze společenských věd: testy*, s. 102.

¹⁷² Tamtéž, s. 102.

že by aristotelismus vévodil vrcholně středověké filosofii slovy: „Až do určité doby lze dokonce tvrdit, že převažující tendencí středověku je antiaristotelismus.“¹⁷³ „Jan Scotus Eriugena byl realistou.“¹⁷⁴ Jak bylo řečeno výše, je spíše anachronismem považovat jej za realistu, když se spor o univerzálie v takové podobě, v jaké ho známe po celý středověk, rozhořel až na počátku 12. století. „Tomáš Akvinský přepracoval Aristotelovy myšlenky tak, aby byly v souladu s křesťanskou vírou.“¹⁷⁵ Bylo by přesnější říct, že „Tomáš Akvinský neváhal navázat na Aristotela ve všem, co bylo slučitelné s věroukou.“

4.2.10 Maturitní otázky - občanský a společenskovední základ. Fragment.

Jak už bylo výše zmíněno, příprava na maturitu se základů společenských věd má podíl na formování představ o scholastice a středověké filosofii. Zařazuji proto taktéž analýzu publikace obsahující maturitní otázky občanského a společenskovedního základu z produkce nakladatelství fragment.¹⁷⁶ Tato učebnice obsahuje vedle testových otázek také stručný výklad učiva.

Ve výkladové části jsou mezi autory zmíněni pouze Anselm z Canterbury, Tomáš Akvinský a Pierre Abélard a Vilém Occam. Text představuje pojem *univerzálie*. Samotnou scholastiku pak dělí na ranou, vrcholnou a pozdní, přičemž ji charakterizuje jako systém nauk na středověkých školách. Ovšem stojí zde také, že „ucelený scholastický systém vytvořil Tomáš Akvinský.“¹⁷⁷ Takové tvrzení však samo o sobě neobstojí. Je pravdou, že Akvinský je vrcholným syntetizátorem a že se v jeho díle projevuje snaha vědění systematizovat, ovšem v tomto ohledu je plně „dítětem své doby.“ Scholastická metoda práce je ustálená už v době před Tomášem Akvinským. Taktéž nepřesné je schematizovat spor o univerzálie tak, že se o nominalistech mluví jako o aristotelicích a o realistech jako o platonických. V druhém případě s tímto tvrzením lze souhlasit, ale z Aristotela vychází i tzv. umírněný realismu. Taktéž neplatí, jak tvrdí učebnice, že by vrcholná scholastika stavěla především na Aristotelovi. Nesčetné spory o něj včetně některých zákazů jeho textů jsou

¹⁷³ LIBERA, Alain de. *Filosofie v období středověku: Byzanc, země islámu, židovské obce a latinský Západ*, s. 348.

¹⁷⁴ BLAŽKOVÁ, Miloslava et al. *Odmaturuj! ze společenských věd: testy*, s. 102.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 102.

¹⁷⁶ ČADOVÁ, Barbara, PETRŽELOVÁ, Jana a ČERMÁKOVÁ, Miroslava. *Maturitní otázky – občanský a společenskovední základ*. Praha: Fragment, 2008.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 190–191.

dokladem, že tímto způsobem nelze vrcholnou scholastiku charakterizovat. U Anselma z Canterbury je uveden jeho tzv. ontologický důkaz boží existence, nicméně jeho vysvětlení nevystihuje jeho podstatu, když zde stojí: „Podle tohoto důkazu Bůh existuje proto, že nad něj jako nejvyšší bytost není možné nic vyššího myslet.“¹⁷⁸ Ovšem je potřeba vysvětlit, že tento argument stojí na rozlišení existence v nahlédnutí a existence ve skutečnosti, s tím, že skutečná existence je víc. Proto, pokud skutečně Boha chápeme jako něco, nad co nelze nic většího myslet, pak je-li to pouze v nahlédnutí, tak lze nad to myslet něco většího, totiž to, co existuje skutečně. Proto musí něco, nad co nelze myslet nic většího, totiž Bůh, existovat jak v nahlédnutí, tak také skutečně.¹⁷⁹ V souvislosti s Tomášem Akvinským je uvedena jeho snaha o soulad víry a rozumu a jeho pět důkazů boží existence.¹⁸⁰

Následuje několik jednoduchých testovacích otázek, ve kterých se scholastika prakticky nevyskytuje, respektive pouze jednou jako špatná odpověď při rozlišení patristiky od scholastiky.¹⁸¹

Je pravděpodobné, že následující poznámka je způsobena vlivem žánru této publikace, totiž „maturitní otázky,“ ale scholastika zde vůbec není definována v rámci širšího rámce středověkého myšlení, ani zde nejsou kvalitně představeny její základní filosofické otázky a problémy.

4.2.11 Základy společenských věd I.: psychologie, sociologie, filozofie, právo, ekonomie: shrnutí okruhů. Institut vzdělávání Sokrates.

V roce 2011 vyšlo v brněnském Institutu vzdělávání Sokrates shrnutí okruhů několika oborů společenských věd pro účely přípravy na přijímací zkoušky na společenskovědní studijní obory na vysokých školách.¹⁸² Jistě i tato publikace může mít svůj podíl na formování představ o scholastice, proto je i ona zařazena mezi analyzované učebnice. Mimo téma filosofie je Tomáš Akvinský zmíněn v pasáži zabývající se psychologií v té souvislosti, že

¹⁷⁸ ČADOVÁ, Barbara, PETRŽELOVÁ, Jana a ČERMÁKOVÁ, Miroslava. *Maturitní otázky - občanský a společenskovědní základ*, s. 191.

¹⁷⁹ LIBERA, Alain de. *Filosofie v období středověku: Byzanc, země islámu, židovské obce a latinský Západ*, s. 290–293.

¹⁸⁰ ČADOVÁ, Barbara, PETRŽELOVÁ, Jana a ČERMÁKOVÁ, Miroslava. *Maturitní otázky - občanský a společenskovědní základ*, s. 191.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 211–214.

¹⁸² KOTLÁN, Igor a kol. *Základy společenských věd I.: psychologie, sociologie, filozofie, právo, ekonomie: shrnutí okruhů*. Brno: Institut vzdělávání Sokrates, 2011.

v nauce o duši navázal na učení Aristotela.¹⁸³ V oblasti práva je zmíněn v souvislosti s přirozeným právem.¹⁸⁴

Učebnice zmiňuje dělení scholastiky na ranou vrcholnou a pozdní.¹⁸⁵ Je zde představen spor o univerzálie, přičemž Anselm z Canterbury, Jan Scotus Eriugena a Guillaume de Champeaux jsou uvedeni na straně realismu a Jan Roscellin s Williamem Ockhamem na straně nominalistické. Petru Abélardovi je přiřčena snaha o vyřešení sporu.¹⁸⁶ Publikace se také v rámci středověké filosofie věnuje arabské a židovské produkci a zmiňuje její nejslavnější protagonisty, kterými jsou na muslimské straně Avicena a Averroes, na židovské pak Maimonides.¹⁸⁷

Nejvíce prostoru je věnováno postavě Tomáš Akvinského, u něž je zmíněna jeho návaznost na Alberta Velikého a i díky němu na Aristotela, kterého se Tomáš snažil skloubit s křesťanstvím. Dalšími jeho ústředními tématy jsou poznání a víra, empirie, důkazy boží existence, duše jako čistá forma, lidská svobodná vůle a v souvislosti s politickou filosofií jeho termín *společné dobro*. Je zde také uvedeno fungování filosofie ve službách teologie.¹⁸⁸ Zajímavá je také zmínka o novotomismu, kde je vedle často zmiňovaného Pierra Teilharda de Chardina uveden také Jacques Maritain.¹⁸⁹ Dále stojí v učebnici Roger Bacon a Jan Duns Scotus jako kritici Akvinského.¹⁹⁰

Vcelku lze konstatovat, že se této učebnici povětšinou daří vlastně poměrně dobře a kondenzovaně vystihnout scholastická témata, ale na druhou stranu zde velmi chybí nějaký širší historický kontext. Po obsahové stránce je problematické schematizující dělení, že scholastika navazuje na Aristotela jako patristika na Platóna (viz obrovské spory o Aristotela vedené prakticky po celé 13. století).¹⁹¹

¹⁸³ KOTLÁN, Igor a kol. *Základy společenských věd I.: psychologie, sociologie, filozofie, právo, ekonomie: shrnutí okruhů*, s. 4.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 136.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 110.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 112–113.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 113.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 110–112.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 131.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 113.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 110–111.

4.2.12 Člověk na cestě k moudrosti: filosofie a etika pro střední školy. Nakladatelství Olomouc.

Následující analyzovanou učebnici si dovoluji označit za velmi specifickou a nevídanou.¹⁹² Krom poměrně velkého rozsahu je zajímavá i didakticky. V úvodu jsou vymezeny následující cíle, ke kterým učebnice směřuje:

- vědomostní, obsahující dějiny filosofie, významné autory, školy a směry;
- dovednostní, zahrnující práci s odborným textem, schopnost argumentace a formulace názorů, vnímání myšlenek v dobovém kontextu i práce s etickými tématy;
- postojové, směřující k zaujetí vlastního názoru na filosofické myšlenky, k formulování vlastních morálních kritérií a k uvědomění si multikulturního charakteru současného myšlení.¹⁹³

Je zahrnuto velké množství různých dílčích úkolů a úloh, včetně porozumění odbornému textu, práce ve dvojicích, zaujetí souhlasného či nesouhlasného postoje apod. Samotné křesťanské filosofii, respektive patristice a scholastice, je dohromady věnováno v učebnici celých 34 stran, což je velmi nadstandardní prostor.

Učebnice představuje samotný pojem středověku a zasazuje tak scholastiku do širšího historického kontextu prostřednictvím tzv. čítanky, v tomto případě textů od Josteina Gaardera (Sofiiin svět) a Emanuela Rádla (Dějiny filosofie). V textech je věnován prostor jak vzniku univerzit, tak také problematice uchopení dějinných mezníků v případě filosofie.¹⁹⁴ Dále je uvedeno dělení scholastiky na ranou (Jan Scotus Eriugena, Anselm z Canterbury a Pierre Abélard), vrcholnou (Albertus Magnus a Tomáš Akvinský) a pozdní (Roger Bacon, Duns Scotus, William Occam).¹⁹⁵ Samotná *scholastika* je charakterizována jako obecný středověký systém nauk a vyučování navazující na patristiku a opírající se o četbu uznávaných autorů. Druhou zásadní charakteristikou je *scholastická metoda*, které je představena předně skrze univerzitní disputace.¹⁹⁶

¹⁹² ŠIL, Přemysl a KARLOVÁ, Jana. *Člověk na cestě k moudrosti: filosofie a etika pro střední školy*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2008.

¹⁹³ Tamtéž, s. 5.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 76–79.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 80.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 95.

V kapitole o rané scholastice se pracuje s tématem rozlišení typů přírody/přirozenosti v díle *De divisione naturae* Jana Scota Eriugeny. Žáci mají dokonce porovnávat dvě jeho různá shrnutí obsažená v odborné literatuře.¹⁹⁷ Dalším velkým tématem je ontologický důkaz Boží existence, který je zde uveden jak v původní podobě z Anselmova díla *Proslogion*, tak převyprávěně ze sekundární literatury.¹⁹⁸ Jsou taktéž uvedeny argumenty proti němu. Žáci je mají pochopit a zaujmout k nim svůj vlastní postoj.

Dalším velkým tématem této kapitoly je spor o univerzálie, který je zde představen jak skrze základní otázku sporu, tak skrze čtyři hlavní proudy odpovědí a jejich zastánce: krajní realismus zastávající reálnou a nezávislou existenci univerzálií před věcmi (Eriugena, Anselm z Canterbury a Vilém z Champeaux), umírněný realismus hájící obecniny ve věcech jakožto formy (Albert Veliký, Tomáš Akvinský, Duns Scotus), konceptualismus rozlišující univerzálie nepoznatelné v Bohu, jež jsou před věcmi, a univerzálie ve věcech, které poznáváme abstrakcí a tudíž následují po věcech (Petr Abélard) a nominalismus považující obecné pojmy za pouhý prázdný zvuk (Roscellinus).¹⁹⁹ Stejně jako u jiných učebnic, které uvádějí Jana Scota Eriugenu jakožto stoupence realismu, považují toto za jistou formu nevhodného anachronismu, protože ač hlavní otázku, jak učebnice uvádí, načrtl již Porfyrios ve svém *Úvodu k Aristotelovým Kategoriím*,²⁰⁰ tak vlastní středověký spor se rozhořel až ve 12. století v souvislosti s Roscellinem a Vilémem ze Champeaux.

Není překvapení, že největší prostor je v učebnici věnován Tomáši Akvinskému, jehož učení je představeno jako snaha o syntézu víry a rozumu s použitím Aristotelova díla. S pomocí „čítanky“ textů Ivana Blechy je zde poměrně dobře vysvětleno, jak Tomáš pracuje s poznatelností pravd víry rozumem, totiž že některé pravdy jako například boží existenci považuje za poznatelné rozumem, jiné například stvoření či vtělení, považuje za poznatelné pouze vírou skrz Zjevení. Jedná se však o jednu pravdu (od Boha), ke které mnohdy vedou dvě cesty, rozumu a víry.²⁰¹ Je zde také uvedeno tzv. pět důkazů boží existence Tomáše

¹⁹⁷ ŠIL, Přemysl a KAROLOVÁ, Jana. *Člověk na cestě k moudrosti: filosofie a etika pro střední školy*, s. 92.

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 93–94.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 96–97.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 97.

²⁰¹ Tamtéž, s. 101.

Akvinského včetně interaktivního úkolu s nimi.²⁰² Opět s použitím textu Ivana Blechy seznamuje učebnice obšírněji s Tomášovou metafyzikou, když mluví o čtveřici působící příčina, cílová příčina, tvar, látka a dále o akcidentální a substanciální změně, o první látce, ale také o diferenci *potence a aktu* nebo *esence a existence*.²⁰³

Další větší prostor je věnován Ockhamově břitvě, jejíž vysvětlení je propojeno s představením Ockhamova způsobu uvažování, hlavně co se nominalismu a oddělení pravdy víry od pravdy rozumu týče.²⁰⁴

V závěrečném shrnutí kapitoly je vrcholná scholastika dána ještě do souvislosti s arabskými učiteli, kteří zprostředkovali latinskému západu Aristotelovo dílo (jmenováni jsou Avicenna a Averroes). Jakožto představitelé vrcholné scholastiky jsou uvedeni Roger Bacon s jeho příklonem ke zkušenosti, františkán Bonaventura zastávající spíše platonsko-augustiniánský směr, Albertus Magnus a samozřejmě znovu Tomáš Akvinský. Mezi představitele pozdní scholastiky, kterou charakterizuje jako příklon na jedné straně ke zkoumání přírody, na druhé straně k mystice, učebnice počítá Johannese Dunse Scota, Mistra Echarta, Wilhelma Ockhama.²⁰⁵

Tato učebnice vybočuje z řady ostatních učebnic jak nebývalým rozsahem, který scholastice věnuje, tak pestrostí cílů a aktivit, se kterými pracuje. I když se snaží k některým těžkým problémům uvádět jednoduché příklady formou ilustrací, nejedná se o žádnou velkou aktualizaci scholastických přístupů do současných filosofických dilemat.

4.2.13 Shrnutí

V závěru této části se pokusím nějakým způsobem shrnout provedenou analýzu desítky vskutku rozmanitých učebnic filosofie a základů společenských věd. Lze konstatovat, že prostor, který se středověké filosofii věnuje, se značně liší dle učebnice, od kusých stručných zmínek, po rozsáhlé představení hlavních a autorů a témat. Avšak ve všech případech je středověká filosofie zmíněna. Jediný scholastický autor, který má své pevné místo ve všech učebnicích, je Tomáš Akvinský (pokud bychom sledovali všechny křesťanské myslitele, pak by stejně často uváděným autorem byl Aurelius Augustinus.

²⁰² ŠIL, Přemysl a KAROLOVÁ, Jana. *Člověk na cestě k moudrosti: filosofie a etika pro střední školy*, s. 100.

²⁰³ Tamtéž, s. 102–103.

²⁰⁴ Tamtéž, 104.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 106–107.

Pro Tomáše je signifikantní jak jeho uvádění i v jiných oborech než filosofie (dějiny politického myšlení, dějiny ekonomického myšlení, etika), tak jeho vykreslení jakožto ukázkového příkladu scholastického učence.

Naopak naprosto výjimečně jsou zmiňováni autoři jako Bonaventura, Jan ze Salisbury či Siger z Brabantu. Právě poslední jmenovaný by mohl pomoci k uvědomění, že scholastiku nelze považovat za jednotnou filosofickou školu, jak to žel ze spousty učebnic vyznívá.

Tematicky učebnice nejčastěji uvádějí důkazy boží existence, ať už Anselmův tzv. ontologický, nebo oněch pět cest Tomáše Akvinského, a spor o univerzálie. Ten však bývá často přespříliš zjednodušujícím způsobem schematizován, takže se dozvídáme, že nominalismus navazuje na Aristotela v protikladu k platónskému realismu, že Abélard je pro jednu učebnici nominalistou, pro druhou realistou, pro třetí konceptualistou, nebo že Jan Scotus Eriugena byl realistou o víc než dvě století dříve, než se tento středověký spor rozhořel. Jistě se tak děje i vlivem nutného didaktického zjednodušení.

Naproti tomu téměř všechny učebnice spojuje to, že postrádají snahu scholastická témata spojovat s aktuálními filosofickými tématy či alespoň s natolik univerzálními tématy, která by mohla více oslovit dnešní studenty. Vykresluje se tak obraz scholastiky, která se vyjadřuje uzavřeně jen ke svým specifickým dobovým tématům. Stejně tak jen některé učebnice více představují zákonitosti scholastické metody.

Širší zasazení scholastiky do rámce středověkého intelektuálního života se opět v učebnicích značně liší. Jeho absence nemusí být nutně chybou, pokud se v učebnicích, respektive ve výuce, vhodně pracuje s mezipředmětovou vazbou.

4.3 Učebnice dějepisu

Protože v této práci jde o analýzu obrazu scholastiky, který středoškolské učebnice předkládají, a taky z důvodu mezipředmětové propojenosti daných témat, ať už díky podstatě témat samotných, nebo pro možnosti jejich provázanosti v rámci RVP G, bude užitečné na tomto místě podrobit obdobné analýze i učebnice dějepisu. Ovšem s tím vědomím, že učebnice dějepisu mají jiné ambice a cíle než učebnice společenskovední. Následující analýza tedy bude spíše malou sondou, jež zjišťuje, zdali učebnice dějepisu vůbec zmiňují

pojem scholastiky, s čím ji popřípadě ve výkladu spojují, a jak obecně vykreslují podobu intelektuálního prostředí středověkého světa.

4.3.1 Dějepis pro gymnázia a střední školy. 2, Středověk a raný novověk. SPN.

Hojně užívaná učebnice od Státního Pedagogického nakladatelství, jež vznikla pod vedením prof. Čorneje,²⁰⁶ neobsahuje žádnou zmínku o scholastice či některém ze scholastických autorů. Přes to v souvislosti se vznikem univerzit zmiňuje filosofii a také, což je podstatné, rozmach této vzdělanosti do jisté míry i mezi laický lid.²⁰⁷

4.3.2 Starší dějiny pro střední školy. Didaktis.

V prvním díle této učebnice, který probírá dějiny zhruba do 12. století, jsou zmínky týkající se středověké filosofie dosti kusé. V kapitole *Islám a arabský svět* je věnován prostor kultuře středověkého muslimského světa, v rámci čehož jsou uvedeni pro scholastiku významní arabští myslitelé Ibn Sína (Avicenna) a Ibn Rušd (Averroes).²⁰⁸

Na jiném místě je v pasáži *Kultura a vzdělání za vlády Karla Velikého* v souvislosti s tzv. karolinskou renesancí věnován odstavec Janu Scotovi Eriugenovi, kde je krom jeho znalosti řečtiny vyzdvíženo také jeho dílo *O rozdělení přírody*.²⁰⁹

V následujícím díle této učebnice,²¹⁰ jenž se věnuje mimo jiné i vrcholnému středověku, nenalezneme rozsáhlejší zmínku o středověké filosofii, ani jméno jediného scholastického myslitele. Nicméně v kapitole *Gotika a vzdělávání ve středověku* je vyložen dobový systém vzdělávání, který dal posléze vzniknout nové specifické formě – univerzitám. Ty jsou poměrně optimisticky vykresleny mimo jiné i tím, že jejich absolventi „svou schopností kritického myšlení a zkoumání přispěli k narušení tradičních dogmat a modelů fungování středověké společnosti,“²¹¹ což je uvedeno v souvislosti s postupným vznikem městské společenské vrstvy intelektuálů.

²⁰⁶ ČORNEJ, Petr, ČORNEJOVÁ, Ivana a PARKAN, František. *Dějepis pro gymnázia a střední školy. 2, Středověk a raný novověk*. 1. vydání. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2001.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 47–48.

²⁰⁸ ANTONÍN, Robert et al. *Starší dějiny pro střední školy: Část první, Pravěk, starověk, raný středověk*. Brno: Didaktis, 2018, s. 110.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 113.

²¹⁰ ANTONÍN, Robert et al. *Starší dějiny pro střední školy. Část druhá, Vrcholný středověk, pozdní středověk, raný novověk*. Brno: Didaktis, 2018.

²¹¹ Tamtéž, s. 40.

4.3.3 Dějiny středověku: učebnice dějepisu pro střední školy. Albra.

Předložená učebnice je dle autorů určena především studentům gymnázií.²¹² Tématům souvisejícím se scholastikou se věnuje hned na dvou místech. Prvně je to v části o arabské říši a islámu, kde je v souvislosti s islámskou kulturou zmíněna četba Aristotela a jeho dva přední komentátoři Ibn Sína (Avicenna) a Ibn Rušd (Averroes), kteří přes Iberský poloostrov zásadně ovlivnili také scholastiku 12. a 13. století.²¹³ Rozsáhleji se pak mluví o scholastice v kapitole o vzdělání a kultuře. Přímo se učebnice věnuje scholastice v kapitole „Vzdělání a kultura,“ ve které je podrobněji představen vznik středověkých univerzit i scholastika samotná: „Tímto slovem se označuje úsilí středověkých učenců o vytvoření jednotného a uzavřeného myšlenkového (filozofického) systému, který by na základě Bible rozumově vysvětloval a odůvodňoval církevní dogmata.“²¹⁴ Za vrchol je pak považováno 13. století díky četbě dosud neznámých Aristotelových spisů a za největšího z těchto učenců je jmenován Tomáš Akvinský. Nicméně uvedená definice bohužel může v čtenáři vzbudit mylné představy, protože za prvé, jak je uvedeno výše, scholastika se netýká pouze filosofie a teologie, ale jednalo se spíše o celkový intelektuální způsob práce, za druhé pak spočívá potíž v představě, že by všechny scholastické školy usilovaly o rozumové zdůvodnění pravd víry – některé se tomu naopak bránili! Z části je pak tato mýlka napravena, když je učebnicí poznamenáno, že tomismus „spolu s dalšími scholastickými soustavami přispěl k **rozvoji přesného a metodického logického myšlení**, které je pro evropskou kulturu charakteristické a z něhož se v 17. století zrodila i moderní věda.“²¹⁵

4.3.4 Dějepis 1: učebnice pro 1. ročník středních škol a gymnázií: v souladu s RVP. Taktik.

Jedna z nejnovějších učebnic dějepisu pro gymnázia a střední školy pochází z produkce nakladatelství Taktik.²¹⁶ K našemu tématu se však učebnice dostává pouze okrajově. Krátce je představeno raně středověké školství, jež se vyvíjelo od klášterních škol přes katedrální

²¹² BENEŠ, Zdeněk a MÝTINOVÁ, Nad'a. *Dějiny středověku: učebnice dějepisu pro střední školy*. Úvaly: Albra, 2014, s. 4.

²¹³ Tamtéž, s. 17.

²¹⁴ Tamtéž, s. 64–65.

²¹⁵ Tamtéž, s. 65.

²¹⁶ BENDA, Michal et al. *Dějepis 1: učebnice pro 1. ročník středních škol a gymnázií: v souladu s RVP*. Praha: Taktik, 2023.

a kapitulní až po univerzity, na kterých byl kladen důraz na rétoriku a dialektiku.²¹⁷ Samotný pojem scholastika se zřejmě uvádí jen v závěru učebnice v příloženém slovníčku pojmů.²¹⁸ Autory ani témata související se scholastikou tato učebnice nezmiňuje. Co se tedy intelektuálního světa středověké společnosti týče, nevykresluje tato učebnice nikterak barvitý a úplný obraz.

4.3.5 Odmaturuj! z dějepisu 1. Didaktis.

Obdobně jako v případě společenských věd i při analýze učebnic dějepisu poslouží oblíbená řada Odmaturuj! Její dějepisná část je rozdělena na dva díly, ovšem pro období středověku postačí pohled do dílu prvního.²¹⁹

V samotném úvodu ke středověku stojí: „Ideovou náplní středověku bylo křesťanství a scholastický filosoficko-teologický systém.“²²⁰ Učebnice používá sousloví *scholastický systém*, jehož počátky klade do období vlády Karla Velikého. Toto sousloví je zajímavým a ne zcela užívaným termínem, který má ale tu výhodu, že ze scholastiky nečiní jednu uzavřenou filosofickou školu, ale naopak dává prostor k tomu scholastiku charakterizovat spíše jako intelektuální způsob práce – systém.²²¹ Obdobná zmínka o scholastickém systému a snahy o skloubení křesťanského učení se starověkými filosofy Platonem a Aristotelem se vyskytuje také v pasáži věnované ranně středověké společnosti, konkrétně papežství, církvi a vzdělanosti.²²²

V kapitole „Společnost vrcholného středověku“ je věnován prostor rozvoji měst, novým mnišským řádům vrcholného středověku (dominikánům a františkánům).²²³ Zmíněn je opět scholastický systém, který rozvinul Tomáš Akvinský. V souvislosti s dominikány je

²¹⁷ BENDA, Michal et al. *Dějepis 1: učebnice pro 1. ročník středních škol a gymnázií: v souladu s RVP*, s. 95.

²¹⁸ Tamtéž, s. 154.

²¹⁹ ŠTĚPÁNKOVÁ, Alena a SLEPIČKA, Pavel. *Odmaturuj! z dějepisu 1*. Brno: Didaktis, 2006.

²²⁰ Tamtéž, s. 108.

²²¹ Substantivum systém je použito například v této snaze definovat scholastiku: „Scholastika je systém nauk a vyučování na středověkých školách.“ FLOSS, Karel. Scholastika. In: *Filosofický slovník*, s. 366. Jinde je zase řeč o kultuře, „kterou nazýváme „scholastikou.““ ALESSIO, Franco. Scholastika. In: LE GOFF, Jacques a SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*, s. 664.

²²² ŠTĚPÁNKOVÁ, Alena a SLEPIČKA, Pavel. *Odmaturuj! z dějepisu 1*, s. 146.

²²³ Správné označení pro tyto řády tak, jak je terminologicky ustáleno, je žebravé řády a členové těchto řádů se nazývají (žebraví) bratři, nikoliv mniši.

uvedena inkvizice, která jim byla v první polovině 13. století papežem svěřena. Na tomto místě je také věnován prostor zakládání univerzit.²²⁴

V závěru části „společensko-kulturního pozadí pozdního středověku“ se nachází shrnutí zmiňující opět univerzity a s nimi autory Rogera Bacona a Tomáše Akvinského, u nějž je zdůrazněna jeho snaha uvést do harmonie vztah rozumu a víry. V tématu společensko-kulturního pozadí ve středověkém vývoji Iberského poloostrova je jmenován arabský filosof Averroes.²²⁵

4.3.6 Shrnutí

Stejně jako u učebnic občanského a společenskovedního základu, se i v tomto případě značně liší prostor, který jednotlivé učebnice středověké filosofii věnují. Je zcela logické, že se dějepisné učebnice předně věnují tématům jako středověká společnost, města, vzdělanost, kultura, vznik univerzity, role církve, žebravých řádů a inkvizice a k samotné filosofii se dostávají spíše okrajově. Zdá se však, že do dějepisných učebnic již pronikl silný proud francouzské medievistiky minulého století bořící onen novověký mýtus o temném středověku.

V předešlé analýze RVP G s ohledem na téma scholastiky (Kap. 3.2 Scholastika a RVP G) jsem konstatoval, že pokud je jedním z navržených obsahů učiva dějepisu v RVP G také téma středověké vzdělanosti,²²⁶ a pokud je v oblasti filosofie vytyčeným cílem, aby žák rozlišil hlavní filozofické směry, uvedl jejich klíčové představitele a porovnal řešení základních filozofických otázek v jednotlivých etapách vývoje filozofického myšlení,²²⁷ tak není dost dobře myslitelné, aby se gymnaziální student se scholastikou při výuce nesetkal. Pakliže se tedy scholastika a její představitelé v některých učebnicích dějepisu vůbec či téměř nevyskytují, lze to považovat za chybu. V úvahu je však třeba brát i mezipředmětové vazby a přesahy, a tak je dost dobře představitelné, že autoři dané dějepisné učebnice téma nezařadili v přesvědčení, že je mu věnován dostatečný prostor v učebnicích občanského a společenskovedního základu.

²²⁴ ŠTĚPÁNKOVÁ, Alena a SLEPIČKA, Pavel. *Odmaturuj! z dějepisu 1*, s. 150.

²²⁵ Tamtéž, s. 194.

²²⁶ *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*, s. 44.

²²⁷ *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*, s. 42.

4.4 Komparace pohledu učebnice s pohledem odborné literatury

Máme za sebou podrobnou analýzu učebnic občanského a společenskovedního základu včetně analýzy učebnic dějepisu. Pokusme se nyní uzavřít tuto analýzu opětovným pohledem na odbornou literaturu pojednávající o scholastice a zodpovězme si položené otázky:

- Shoduje se obraz scholastiky ve středoškolských učebnicích společenských věd s přístupem současné vědy?
- Na co klade odborná literatura největší důraz v charakterizování scholastiky?
- Je nějaký zásadní obsahový nesoulad mezi odbornou literaturou a učebnicemi?
- Dívají se badatelé na scholastiku pozitivně nebo negativně? – Lze vůbec takto otázku položit?
- Nahlíží badatelé na scholastiku jako na něco ukončeného, co dnešnímu člověku nemůže nic dát, nebo otevírají současné otázky, na které scholastika může dát odpověď?

Samotná komparace pohledu odborné literatury a učebnic probíhala z velké části průběžně. Učebnicím lze vyčíst spousty chyb a nedokonalostí, je však důležité si klást otázku, nakolik nejsou způsobeny (nutným) didaktickým zjednodušením. Z toho důvodu bude užitečné nyní odhlédnout od jednotlivých dílčích charakteristik a nepřesností, na které bylo poukázáno v předchozí části, a podívat se na danou záležitost z širšího hlediska. Jaký obraz scholastiky si studenti z učebnic odnášejí? Pomohla jim se nějakým způsobem rozvinout ve filosofickém myšlení, jež je jedním z hlavních cílů gymnaziální filosofie? Největší omyl pak shledávám v tom, že učebnice nevykreslují scholastiku v její pestrosti! Jestli lze scholastice v něčem přiřknout právoplatnou jednotu, pak v metodě, které se ale věnuje jen málo učebnic. Co se pak rozvoje filosofického myšlení týče, tak učebnice často sklouzávají k „heslovitému představení témat“ a nevedou žáky k hlubšímu *zamyšlení*. Přitom některá témata, která se v učebnicích vyskytují, ať už to je spor o univerzálie, důkazy boží existence, či otázka lidské svobody, mají svojí hloubku, do níž je nutné se pro jejich pochopení skutečně ponořit.

Co se týče charakteristiky samotné scholastiky, jak je patrné z již řečeného v druhé kapitole této práce (2. Co je to scholastika? – Vymezení pojmu), tak není vůbec jednoduché

tento pojem vystihnout a ani odborná literatura nepřináší vždy jednoznačné odpovědi. Je-li však na něčem mezi odborníky na středověkou filosofii shoda, pak pro mnohé možná překvapivě v tom, že je velmi pestrá. Další definiční shoda je pak v rovině scholastické metody, jež propojuje právě onu pestrost, neboli **vzpornou různorodost**, jak ji slovy svého předchůdce Paula Vignaux vystihl ve své nástupní přednášce na Collège de France Alain de Libera.²²⁸ Často se ještě zmiňují dva nosné principy – *auctoritas* a *ratio*.²²⁹

Lze si vůbec položit otázku, zda se badatelé dívají na scholastiku pozitivně či negativně? K otázce snad lze říci tolik, že je očividné, že badatel, který svůj profesní život věnuje danému výseku filosofie, jej nemůže považovat za zbytečný a nezajímavý, jinak by jeho bádání ztratilo vnitřní smysl. Na druhé straně chce-li být opravdu badatelem a nikoliv nekritickým fanouškem, pak je třeba, aby nad svým předmětem bádání nepřemýšlel na ose pozitivního/negativního vnímání. Ostatně sám Alain de Libera mluví o potřebě nestrannosti odborníka.²³⁰ Tito badatelé se však poměrně jednoznačně vymezují vůči onomu renesančně-osvícenskému vidění scholastiky jakožto něčeho temného a neužitečného.²³¹

Je jisté, že scholastika má své místo v dějinách filosofie. Historici filosofie pak mohou vést a mnohdy také vedou zajímavé metodologické spory v přístupu ke scholastice, které mají často blíže ke sporům historiografickým, nežli filosofickým. Je také zřejmé, že toto dějinné období latinské západní intelektuální produkce se do jisté míry nesmazatelně podepsalo na vývoji západního myšlení. I následná renesance, když ve svém odporu ke scholastice usilovala o nový začátek, z ní samotné nějakým způsobem vyrůstala a čerpala. Významný olomoucký historik filosofie Pavel Floss pak ve své knize jmenuje tři témata, u kterých se středověká filosofie významným způsobem vepsala do dějin myšlení a kultury: spor o univerzálie, pohled na lidský intelekt a problematika svobodné vůle.²³²

Nakolik scholastika může či nemůže dnešnímu člověku něco dát je v posledku do značné míry také otázkou individuální. Etická témata, otázka podstavy věcí a přirozenosti,

²²⁸ LIBERA, Alain de. *Kam kráčí středověká filosofie?: nástupní přednáška na Collège de France, pronesená 13. února 2014*. Praha: Filosofía, 2022, s. 13.

²²⁹ HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*, s. 144.

²³⁰ LIBERA, Alain de. *Filosofie v období středověku: Byzanc, země islámu, židovské obce a latinský Západ*, s. 8.

²³¹ LIBERA, Alain de. *Filosofie v období středověku: Byzanc, země islámu, židovské obce a latinský Západ*, s. 10, 462 – 464.

²³² FLOSS, Pavel. *Architekti křesťanského středověkého vědění*, s. 289–298.

ostatně i onen spor o univerzálie, jak bylo řečeno, můžeme spatřovat i v některých soudobných dilematech. Určité proudy dvacátého století viděli největší uplatnění scholastiky v moderní filosofii v oblasti logiky.²³³

²³³ KOBUSCH, Theo. *Filosofie vrcholného a pozdního středověku*, s. 19.

5 Závěrečná úvaha – Možnosti scholastiky ve výuce

Ač má tato práce ambici být předně analytickou, bylo by chybou nepokusit s využitím těchto poznatků alespoň načrtnout možné směry úvah nad potenciálem scholastiky v gymnaziální výuce. Jak již bylo vícekrát zmíněno, možnost úplně se vyhnout v gymnaziální výuce tematice scholastiky neodpovídá současnému obsahu RVP G. Jistě se dá scholastice věnovat pouze okrajově, či její témata velmi zestručnit a schematizovat tak, abychom se ve výuce dostali k tématům „zajímavějším, aktuálnějším a důležitějším.“ Nebo máme možnost zcela opačnou, samotnou scholastiku využít k vzdělávání v tématech zajímavých, aktuálních a důležitých. Takové možnosti pak shledávám v následujících oblastech:

Komplexita humanitního vzdělávání. Humanitní vědy nemají k sobě blízko čistě náhodně pro podobný předmět zájmu, totiž člověka, ale často bývá jejich spojení hlubší. Aniž by bylo nutné popírat svébytnost přístupů jednotlivých vědních oborů, je realitou, že se jednotlivé vědní obory navzájem doplňují. Každá věda se tak v určité situaci může ocitnout v roli „vědy pomocné“ pro jinou z věd, jindy je zase sama vědou hlavní. Pro historika tak může být filosofie pomocnou vědou, aby dobře pochopil podstatu sporu českých radikálních realistů s hlavním evropským nominalistickým proudem počátku 15. století, naopak pro filosofa může být historie pomocnou vědou, bude-li chtít pochopit, jak například probíhaly univerzitní disputace. Humanitní vzdělání, které je jistě součástí i všeobecného gymnaziálního vzdělávání, se krom jiného projevuje také schopností umně využívat, komparovat, doplňovat či stavět proti sobě poznatky a pohledy různých vědních oborů. Právě scholastika v tomto umožňuje velkou mezioborovou vazbu, nejvíce mezi dějepisem a filosofií, do značné míry také s religionistikou či teologií (popřípadě logikou a etikou, nejsou-li přímou součástí výuky filosofie).

Jinakost. Při tomto celistvějším přístupu ke scholastice a středověkému myšlení se před námi otevírá další zajímavá možnost využití scholastiky ve výuce. Středověké christianizované myšlení je ve spoustě ohledech modernímu člověku velmi cizí a je pro něj nesamozřejmé. Učit se chápat pohnutky a myšlenkové systémy lidí, jejichž hodnotový rámec je mnohým dnes naprosto cizí, může lidi učit obecně větší schopnosti chápat nám nesamozřejmé kultury, myšlenkové světy. Tak se může rozvíjet tolerance, která je jednou ze stěžejních cílů vzdělávání. Konkrétněji pojatou ji můžeme nalézt například v průřezovém

tématu *Multikulturní výchova*.²³⁴ Podívat se na scholastiku jako na cizí kulturu pomůže nejen v rozvíjení přístupu ke kulturní jinakosti, ale zpětně to může přispět k lepšímu pochopení středověké filosofie jako takové.

Bylo již řečeno, že v rámci didaktiky filosofie lze mluvit o třech různých přístupech k výuce filosofie. Schématické dělení na tyto tři přístupy použijí nyní k rozlišení dalších možností, v jakých různých didaktických situacích může být výuka scholastiky nápomocná.

Obraz středověku. V přístupu historickém má toto téma velký překryv s dějepisem a jeho specifickými vzdělávacími cíli. Výuka o scholastice však může dobře rozmělnit některé zkreslené představy o středověku. Akademický itinerář scholastických autorů je důkazem o hojném cestování, vznik univerzit zase o intelektuálně plodné a vyspělé společnosti. Nejednotnost různých scholastických autorů a škol poukazuje na to, že středověk nebyl zdaleka tak sešňěrovanou a nedýchající dobou, jak se mnohdy zdá.

Stále živá témata. V perspektivě přístupu systematického či tematického nacházíme některá scholastická témata, která jsou dodnes aktuální. Například otázka, zdali existuje nějaké obecné lidství nebo je pouze předmětem lidské dohody co/koho člověkem nazýváme a co/koho nikoli, je velmi aktuální a má své dalekosáhlé etické dopady. Nebo otázka přirozeného práva a z něj vyplývajících pro všechny závazných norem.

Scholastická metoda. Jak již bylo řečeno v první kapitole, tak dnešní didaktika filosofie nejvíc zdůrazňuje problémový přístup k výuce filosofie. Co jiného byly středověké disputace a psané *kvestie* než problémově orientovaná výuka? Metoda kladení otázek, uvádění argumentů pro a proti, tvoření syntézy a vyvracení argumentů druhé strany je přeci stále aktuální. Scholastika tak může být dobrým zdrojem didaktické inspirace při tvoření takové výuky, která v žácích patřičně rozvine ne jeden z aspektů filosofického myšlení.

Hloubka, která láká. Na závěr připojuji ještě jeden aspekt, neméně podstatný, kterému v této práci nebylo dáno příliš prostoru. Pokud má filosofie vést k *myšlení* a zaujetí vlastního *postoje*,²³⁵ tak je také potřeba, aby oslovovala žáky individuálně.²³⁶ Kde jinde než ve výuce filosofie by mělo být legitimní, že každý zaujímáme k problematice jiný postoj?

²³⁴ *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*, s. 78.

²³⁵ TLAPA, Tomáš. Jak vyučovat filosofii na střední škole?, s. 150.

²³⁶ ŠEBEŠOVÁ, Petra. *Proč a jak učit filosofii na středních školách?: Antologie textů z německé didaktiky filosofie*, s. 115.

Každého tak ve filosofii může oslovit jiný autor, jiný problém, jiná filosofická škola. Úkolem učitelů filosofie je podat v tomto ohledu pestrou nabídku. A tak i scholastika může někoho oslovit a vnitřně zasáhnout. Otázky boží existence či svobodné vůle mají svoji hloubku, které mnohé stále láká.

Závěr

Po úvodním ponoření do základních principů současné didaktiky filosofie, se tato práce pokusila ve stručnosti charakterizovat a definovat komplikovaný fenomén scholastiky tak, jak o tom mluví současní badatelé v oblasti dějin středověké filosofie.

V rámci analýzy průniku tématu scholastiky s Rámcovými vzdělávacími programy jsme došli k závěru, že scholastika má své místo na gymnáziích, protože patří mezi hlavní filosofické směry, které by studenti měli znát, a zároveň je nedílnou součástí středověké kultury a vzdělanosti. Nadto může být nápomocná při výuce etických témat, při rozvoji logického a kritického myšlení a dokonce při multikulturní výchově, neboť středověký myšlenkový svět je pro nás v mnohém velmi cizí kulturou.

Zhodnotili jsme učebnice, poukázali na dílčí nepřesnosti a mnohdy i na nepřesný celkový obraz. Můžeme říci, že pokud se v učebnici vyskytují nějaké nepřesnosti, které učebnice ve větší či menší míře opravdu obsahují, tak jsou spíše dílem nezdařilé snahy témata zjednodušovat. Některým učebnicím filosofie chybí zasazení do širšího dobového kontextu. Takřka ve všech pak chybí větší souvislost některých stěžejních scholastických témat se současnými filosofickými problémy. Celkový obraz scholastiky, který učebnice předkládají, nejvíce postrádá vykreslení pestrého intelektuálního prostředí středověkého světa, na kterém panuje mezi badateli shoda. Scholastika totiž rozhodně nebyla temná a rozhodně nebyla jednotná. Byla naopak pestrá a intelektuálně plodná. Často se také zapomíná zdůrazňovat nezanedbatelný přínos scholastiky v její metodě.

V samotném závěru práce jsem se pokusil ukázat, jaké jsou možnosti využití některých aspektů fenoménu scholastiky v gymnaziální výuce. Možnosti jsou nejen v transdisciplinárním uchopování středověkého světa, jež může rozvíjet přístup k pro nás cizím kulturám. Racionálně přesná scholastická metoda pak může být dobrou inspirací didaktických aktivit, rozvíjejících filosofické a kritické myšlení studentů. Doufám tedy, že tato práce přispěje ke zpestření gymnaziální výuky fenoménem, o němž jeden z největších medievistů 20. století Jacques Le Goff napsal:

“Scholastika nemá nic společného s tmářstvím, protože pravda je pro ni korunována teprve porozuměním, jehož jednotlivé záblesky se posléze spojí v plné světlo.”²³⁷

²³⁷ LE GOFF, Jacques. *Intelektuálové ve středověku*, s. 84.

Seznam použitých informačních zdrojů

Literatura

AQUINAS, Thomas. *Summa contra Gentiles*. Převzato z: AQUINAS INSTITUTE, Inc. Aquinas. Online. © 2024. Dostupné z: <https://aquinas.cc/la/en/~SCG3.C73>. [Citováno 2024-07-07].

BENDA, Matouš. *Fenomén vrcholně středověkého kazatelství se zaměřením na dominikánská latinsky psaná kázání ze 13. století*. Bakalářská práce, vedoucí Suchánek, Drahomír. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav světových dějin, 2023.

BENEŠ, Zdeněk a kol. *Sondy a analýzy: učebnice dějepisu - teorie a multikulturní aspekty edukačního média*. Praha: ÚIV – divize nakladatelství Tauris, 2008. ISBN 978-80-211-0570-6.

BROOKE, Christopher. *Evropa středověku v letech 962-1154*. Praha: Vyšehrad, 2006. ISBN 80-7021-831-2.

BURNETT, Charles. The Coherence of the Arabic-Latin Translation Program in Toledo in the Twelfth Century. *Science in Context*. 2001, vol. 14 č. 1–2, s. 249–288. ISSN: 1474-0664. Dostupné z: <https://doi.org/10.1017/S0269889701000096>. [Citováno 2024-10-07].

Filosofický slovník. 2., opr. a rozš. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998. ISBN 80-7182-064-4.

FLOSS, Pavel. *Architekti křesťanského středověkého vědění*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-7021-662-X.

GRACIA, Jorge J. E., ed. a NOONE, Timothy B., ed. *A companion to philosophy in the Middle Ages*. First published in paperback 2006. Malden, Mass.: Blackwell, 2006. ISBN 978-0-631-21673-5.

HEIDER, Daniel. Úvod do problematiky univerzálií v první a druhé scholastice. In: HEIDER, Daniel, ed. a SVOBODA, David, ed. *Univerzálie ve scholastice*. V Českých Budějovicích: Jihočeská univerzita, Teologická fakulta, 2012, s. 11–31. ISBN 978-80-7394-371-4.

HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000. ISBN 80-7182-105-5.

- JANÍK, Tomáš a SLAVÍK, Jan. Vztah obor- vyučovací předmět jako metodologický problém. *Orbis scholae*, 2007, roč. 2, č. 1, s. 54–66.
- KOBUSCH, Theo. *Filosofie vrcholného a pozdního středověku*. Praha: OIKOYMENH, 2013. ISBN 978-80-7298-486-2.
- LE GOFF, Jacques a SCHMITT, Jean-Claude. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002. ISBN 80-7021-545-3.
- LE GOFF, Jacques. *Intelektuálové ve středověku*. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 80-7184-256-7.
- LEINSLE, Ulrich Gottfried. *Úvod do scholastické teologie*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2020. ISBN 978-80-246-4767-8.
- LIBERA, Alain de. *Filosofie v období středověku: Byzanc, země islámu, židovské obce a latinský Západ*. Druhé, opravené vydání. Praha: OIKOYMENH, 2019. ISBN 978-80-7298-358-2.
- LIBERA, Alain de. *Kam kráčí středověká filosofie?: nástupní přednáška na Collège de France, pronesená 13. února 2014*. Praha: Filosofia, 2022. ISBN 978-80-7007-741-2.
- MACHULA, Tomáš. *Tomáš a jeho sumy*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2020. ISBN 978-80-7394-779-8.
- MAŇÁK, Josef, ed. a KNECHT, Petr, ed. *Hodnocení učebnic*. Brno: Paido, 2007. ISBN 978-80-7315-148-5.
- MAYER, Hans Eberhard. *Dějiny křížových výprav*. Praha: Argo, 2013. ISBN 978-80-257-0933-7.
- NEJESCHLEBA, Tomáš a KUCSA, Roman. *Bernard z Clairvaux: chiméra svého století*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2020. ISBN 978-80-88278-43-6.
- NOVOTNÝ, Zdeněk. *Jak (se) učit filosofii*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2004. ISBN 80-7182-179-9.
- PETRÁČEK, Tomáš. *Člověk, hodnoty a dynamika středověké společnosti: antropologické koncepty středověku v transkulturní perspektivě*. Ostrava: Moravapress, 2014. ISBN 978-80-87853-13-9.

- PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýza edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory učebnic a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998. ISBN 80-85931-49-4.
- SOUSEDÍK, Prokop. *Logika pro studenty humanitních oborů*. Vyd. 3. Praha: Vyšehrad, 2008. ISBN 978-80-7021-970-6.
- SOUSEDÍK, Stanislav et al. *Jan Duns Scotus: doctor subtilis a jeho čeští žáci*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 1989.
- ŠEBEŠOVÁ, Petra. *Jak učit filosofii na gymnáziích? Příspěvek k didaktice filosofie*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2016.
- ŠEBEŠOVÁ, Petra. *Proč a jak učit filosofii na středních školách?: Antologie textů z německé didaktiky filosofie*. Online: PDF. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2017. ISBN 978-80-7308-733-3.
- TLAPA, Tomáš, SMETANA, Pavel a kol. *Cvičebnice k rozvoji filosofického myšlení pro střední školy*. Praha: Univerzita Karlova - Pedagogická fakulta, 2020. ISBN 978-80-7603-152-4.
- TLAPA, Tomáš. Jak vyučovat filosofii na střední škole? In: KUTHAN, Robert, ed., PELCOVÁ, Naděžda, ed. a ZICHA, Zbyněk, ed. *Kapitoly z didaktiky filosofie, etiky a společenských věd*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2018, s. 149–167.
- ZICHA, Zbyněk. Na cestě tázání po možnosti středoškolské didaktiky filosofie. In: KUTHAN, Robert, ed., PELCOVÁ, Naděžda, ed. a ZICHA, Zbyněk, ed. *Kapitoly z didaktiky filosofie, etiky a společenských věd*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2018, s. 193–205.

Analyzované učebnice

- ANTONÍN, Robert et al. *Starší dějiny pro střední školy: Část první, Pravěk, starověk, raný středověk*. Brno: Didaktis, 2018. ISBN 978-80-7358-290-6.
- ANTONÍN, Robert et al. *Starší dějiny pro střední školy. Část druhá, Vrcholný středověk, pozdní středověk, raný novověk*. Brno: Didaktis, 2018. ISBN 978-80-7358-293-7.
- BENDA, Michal et al. *Dějepis 1: učebnice pro 1. ročník středních škol a gymnázií: v souladu s RVP*. Praha: Taktik, 2023. ISBN 978-80-7563-503-7.
- BENEŠ, Zdeněk a MÝTINOVÁ, Naďa. *Dějiny středověku: učebnice dějepisu pro střední školy*. Úvaly: Albra, 2014. ISBN 978-80-7361-092-0.

- BÍLÝ, Jiří. *Základy společenských věd. I., Základy ekonomie, mezinárodních vztahů, logiky a teorie vědy*. Ostrava: Key Publishing, 2009. ISBN 978-80-7418-012-5.
- BÍLÝ, Jiří. *Základy společenských věd. II., Základy filosofie a psychologie*. Ostrava: Key Publishing, 2009. ISBN 978-80-7418-013-2.
- BÍLÝ, Jiří. *Základy společenských věd. III., Základy etiky, estetiky a religionistiky*. Ostrava: Key Publishing, 2009. ISBN 978-80-7418-014-9.
- BÍLÝ, Jiří. *Základy společenských věd. IV., Základy státovědy, politologie a sociologie*. Ostrava: Key Publishing, 2009. ISBN 978-80-7418-015-6.
- BLAŽKOVÁ, Miloslava et al. *Odmaturuj! ze společenských věd: testy*. Druhé, přepracované vydání. Brno: Didaktis, 2015. ISBN 978-80-7358-244-9.
- BUČEK, Ladislav; HAMULÁKOVÁ, Klára; ILLE, Klára; MOCHŤÁK, Jan; RABINSKÁ, Ivana et al. *Občanský a společenskovědní základ: přehled středoškolského učiva*. Druhé, aktualizované vydání. Brno: Edika, 2019. ISBN 978-80-266-1401-2.
- ČADOVÁ, Barbara, PETRŽELOVÁ, Jana a ČERMÁKOVÁ, Miroslava. *Maturitní otázky – občanský a společenskovědní základ*. Praha: Fragment, 2008. ISBN 978-80-253-0600-0.
- ČORNEJ, Petr, ČORNEJOVÁ, Ivana a PARKAN, František. *Dějepis pro gymnázia a střední školy. 2, Středověk a raný novověk*. 1. vydání. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2001. ISBN 80-7235-152-4.
- DENGLEROVÁ, Denisa et al. *Společenské vědy pro 1. ročník středních škol*. Brno: Didaktis, 2009. 3 sv. ISBN 978-80-7358-144-2.
- DUFEK, Pavel et al. *Společenské vědy pro střední školy. 2. díl*. Brno: Didaktis, 2010. 3 sv. ISBN 978-80-7358-152-7.
- HORECKÝ, Jan et al. *Společenské vědy pro střední školy. 3. díl*. Brno: Didaktis, 2011. 3 sv. ISBN 978-80-7358-163-3.
- BRÁZDA, Radim et al. *Společenské vědy pro střední školy. 4. díl*. Vyd. 1. – dotisk. Brno: Didaktis, 2014. 3 sv. ISBN 978-80-7358-175-6.
- DVOŘÁK, Jan et al. *Odmaturuj! ze společenských věd*. Druhé, přepracované vydání. Brno: Didaktis, 2015. ISBN 978-80-7358-243-2.
- HEJDUK, Jiří. *Občanský a společenskovědní základ. Filosofie*. Kralice na Hané: Computer Media, 2010. ISBN 978-80-7402-061-2.

HEJDUK, Jiří. *Občanský a společenskovední základ. Filosofie – Učebnice učitele*. Kralice na Hané: Computer Media, 2011. ISBN 978-80-7402-087-2.

KOTLÁN, Igor a kol. *Základy společenských věd I.: psychologie, sociologie, filozofie, právo, ekonomie: shrnutí okruhů*. Brno: Institut vzdělávání Sokrates, 2011. ISBN 978-80-86572-85-7.

PARKAN, František a kol. *Přehled učiva k maturitě. Společenské vědy*. Praha: Fortuna, 2006. ISBN 80-7168-970-X.

SCHÖN, Jaromír. *Občanský a společenskovední základ. Filozofie*. Nově zpracované 2. vydání. Prostějov: Computer Media, 2019.

ŠIL, Přemysl a KAROLOVÁ, Jana. *Člověk na cestě k moudrosti: filosofie a etika pro střední školy*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2008. ISBN 978-80-7182-253-0.

ŠTĚPÁNKOVÁ, Alena a SLEPIČKA, Pavel. *Odmaturuj! z dějepisu 1*. Brno: Didaktis, 2006. ISBN 80-7358-059-4.

ZUBÍKOVÁ, Zdeňka a DRÁBOVÁ, Renáta. *Společenské vědy v kostce: pro střední školy*. Havlíčkův Brod: Fragment, 2007. ISBN 978-80-253-0190-6.

Internetové zdroje

Národní pedagogický institut. *Revize rámcových vzdělávacích programů*. Online. Dostupné z: <https://prohlednout.rvp.cz/zakladni-vzdelavani/klicove-kompetence>. [cit. 2024-06-19].

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia. Online. Praha: MŠMT, 2021. 98 s.

Dostupné z:

https://www.edu.cz/wp-content/uploads/2021/09/001_RVP_GYM_uplne_zneni.pdf.

[Citováno 2024-06-16].

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Online. Praha: MŠMT, 2023. 164 s.

Dostupné z:

https://www.edu.cz/wp-content/uploads/2023/07/RVP_ZV_2023_cista_verze.pdf

[Citováno 2024-06-19].